

ÉRD (HAMZSABÉG)

és

BATTA (SZÁZHALOM)

KÖZSÉGEK

TÖRTÉNETI VÁZLATA.

IRTA:

KERESKÉNYI KERESKÉNYI-GYULA,
ÉRDI PLébÁNOS.

A fejérmegyei és városi történelmi & régészeti együt
kiadványa.

Bentley

SZÉKESFEHÉRVÁROTT,
NYOMTOTT A „VÖRÖSWARTY” KÖNYVNYOMDÁBAN, SZÁMMER KÁLMÁNNAL.

1872

NAGYMÉLTÓSÁGU

HÓDOS KIZDAI

BÁRÓ SINA SIMON UR,

CSÁSZ. KIR. VALÓSÁGOS BELSŐ TITKOS TANÁCSOS, LEOPOLD
CSÁSZÁR JELES REND LOVAGJA, AZ ELSŐ OSZTÁLYU
VASKORONA REND TULAJDONOSA,

ÉRD MEZŐVÁROS KEGYURÁNAK,

A TUDOMÁNY S SZÉPMŰVÉSZETEK

PÁRTFOGÓJÁNAK,

LEGMÉLYEBB TISZTELETTEL

AJÁNLVÁ.

ÉRD JANUÁR 25. 1874.

„Stare super vias, et videte, et interrogate de semitis antiquis, quae sit via bona et ambulata in ea.“

„Álljatok meg utjaitokon, nézelődjétek és kérdezősködjétek, melyik a régi ösvény? melyik a legjobb út? és azon járjatok.“

Jerem. 6. 16.

Érd (Hamzsabég)

és

Batta (Százhalom)

történeti vázlata.

I.

Érd és Batta

római s hunkori története.

Oseink keleti hazájukat elhagyva nyugat felé költözének, hol a 4-ik század vége felé Dáciaiban lakó Góthokon győzedelmet aratva, őket Thraczia és Moesia határai közé szoríták. — Dácia meghódítása után a jászokat legyőzve, Pannonia határaihoz közeledének, az ott lakó népet csatatérre riaszták fel.

Pannoniában lakó nép tetrarchája Macrinus volt. „Incolebant eidem temporibus Pannoniam Longobardi, Alemanni et Italici cum illis, et tetrarcha Macrinus vel Maternus tum regni, tum vero Moesiae Abaiae, utriusque Thraciae et Macedoniae.“ — Thuróczy Pars I. Chron. Cap. 11. — „Az időben Pannoniában lakának a longobardok, alemannok s ezekkel olaszok, kiknek tetrarchája (kormányzója) nemkülönbön Moesia, Achaia, Thraczia és Macedoniának Macrinus vala.“ — „Eo tempore Pannoniam tetrarcha Matrinus gubernaret.“ — Chron. Bud. pag. 15. — „Ekkor Pannoniát Matrinus kormányzó igazgató.“

Macrinus hallván, hogy a húnok hatalmas és vitéz nemzete közeledik Pannonia határaihoz megfélemltet, nem bizván seregében, követséget menesztett a rómaiakhoz általuk a húnok ellen segítséget kieszközölendő; a rómaiak Ditriket küldék segítségül. — „Eadem tempestate Detricus natione Alemannus, Romanorum principum de voluntate omni Germaniae praesidebat, iste in Macrini auxilium delectus est.“ — Thur. Chron. par. I. Cap. 11. — „Az időben német nemzetségből származó Detrik, kit a rómaiak önkóryt emelének a germán törzs kormányzójává, küldték Macrinusnak segítségül.“

Macrinus segítségére küldött olasz, német s más nemzetségbeli sereg elérkezett Százhalomig. — „Detricus congregato ingenti Germanico, Italico aliarumque

176608/61

Talcahuano, Chile, 18 de Agosto de 1911

1-11

gentium exercitu, descendit in Pannoniam, et in Zázhalom castra metatus est.“ — Thur. Chr. par. I. Cap. 11. — „Detrik német, olasz s más vegyes nemzetségből összeszedett sereggel elindult Pannoniába, s Százhalom mellett táborba szállt.“ — Egressus cum Italico, Germanico ac ceteris mixtis gentibus occidentis exercitu pervenit in Zázhalom.“ — Chron. Bud. p. 16. — „Olasz, német és más nyugoti vegyes sereggel megindulván, Százhalomhoz juta.“ — Posteaquam intra Tétén et Százhalom copias iunxissent.“ De initiis ac. maj. hung. lib. IV. Cap. VIII. — „Miután Tétény és Százhalom között seregeik csatlakozának.“

Százhalom fekszik Érd és Batta határában. Horvát István Érd fölött emelkedett hegységen létező halmokat Százhalomnak (saxicolles) nevezi; de miután névtelen jegyzőnk 46. és 47. fejezetben e helyet „Centum montes“ névvel jegyzi, bizonyos, hogy legrégebb történetírónk e helyet Százhalomnak értelmezte. E hely az ott elvérzett húnok teteme fölé emelt száz (centum) halomtól, mint alább látandjuk vette nevezetét, hol száz huszonötezer hún vitéz lön eltemetve. E halmok mellett fekvő Batta község egész 1779 évig Százhalomnak hivatott, azt a görögkeleti plebánia hivatalos könyveinek pecsétnyomataiban láthatni, ily fölíratban: „Sigillum loci Százhalom,“ később 1790-ik évben ily fölírat látszik: „Sigillum loci Százhalom Batta,“ 1799. évben Százhalom elmaradt s e fölírat látszik: „Sigillum pagi Batta.“

Detrik és Macrinus Potentiana város határaiban őszpontosítva seregüket, e városban gyűltek össze. — „Longobardi ad civitatem Potentianam fuerant congregati.“ Chron. Bud. pag. 15. — „A longobardok Potentiana városánál gyűltek össze.“

Potentiana város Erdy János (Luczenbacher) szerint állott Érd-Hamzsabég magaslatán, a még most is fennálló barbar sánczok mögött. „E város (Potentiana) nagy tért foglalt el, mely most szőlőkkel van borítva, egyik oldalát a Duna meredek partja környezi, másfelől magas földsánczokkal van bekerítve, melyekről

megismerhető, hogy az egész tér köfállal volt beke-
rítve.“ Érdy. Acad. Értesítő 1847. 286. lap.

Bognár József az 1843-ik évi Tudománytár 110-ik
lapján említi, hogy Potentiana Érd helyén állott. — De-
sericzy és Schwandtner György Jordán után indulva
Adony helyére teszi.

Rosty Zsigmond „Rajzok Fejérmegye multjából“
művében írja: „E megye terén voltak, Potentiana
(Batta) Matrica (Ercsi) — Vetusalinum (Adony).

Potentiana város emlékét a régi római történet- és
földrajzíróknál nem találjuk, krónikáink leírása után
e város a régi Százhalom, a mai Batta község táján,
nem messze Érdtől feküdt.

Valóban hosszabb kutatás után magam is azon meg-
győződésre jutottam, hogy Érd-Batta határában, a most
is fennálló ezredéves római hidtól nem messze az ercsi
hegyláncz alján, Dunamentőben, egy nagy római város
feküdt; — keletről a Duna, északról az érdi hegyma-
gaslat s még fennálló barbár sánczok; délről az ercsi
magaslat, nyugatról s hosszan nyuló posványosság lehe-
tővé tették, hogy az Accincum-tól erre vonuló s egye-
nest e városba vezető főutat, mely ut mai nap is épen
áll, az ellenség bevonulása elől elzárni lehetett.

Egy nagyobb városnak e helyen fekvését erősíteni
látszik az is, hogy a dunai és rajnai tartományokra
vonatkozólag ki lőn mutatva, miszerint ily helyeken,
hegylánczok alján, mocsároktól környezett sík téren
feküdtek a főbb helyek. Százhalom melletti római vá-
ros, Accincum alatt az első völgyesoros Tárnokvölgy
védelmére volt föllállítva, mely szoroson Accincum háta
mögé igen könnyen juthatott volna az ellenség. Érdy
János (Luczenbacher) szerint, az 1847-ik évi Acad. érte-
sitőben, említett helyen, az érdi magaslaton egy elő-
erődítvény lehetett, távolabb attól a vigyázó-torony
(specula) — mi a Camponai (Tétény) és Matricai (Er-
csény) vigyázó-tornyok, s a Dunántúl fekvő őrhelyek-
kel kapcsolatban állott.

Százhalom mellett egy nagyobb város fekvését
erősíti az általam eszközlött ásítás. 1872-ik évi octo-

ber hó 12-ik napján megkezdém az ásást nem messze az ezredéves római uttól, tíz napi nehéz munka után két római épületre akadtam; az épület falai között ily föliratu téglák találtattak: LEG. II. AD. (legio secunda adjutrix) e legio Accincumban is feküdt. LEG. INF. PAN. (legio inferior Pannonica).—EXER. PAN. (Exercitus Pannonicus). LEG. II. PAN. (legio secunda Pannonica) és LEG II ITAL^o stb. azaz legio secunda italica, ily föliratu téglá, mint ez utóbbi, a tudós régész dr. Römer Florián állítása szerint, még Pannoniában nem födöztetett fel.—Az épületben Antoninus Pius, Valentinian, Marcus Aurelius Carinus és Trajanus pénzei, több üvegedény, csontfűző tűk, melyek hálók készítésénél használtattak, csontból varró-tű, több csontváz, szarvascsont darabok, a tőragazok azonfelül az egyik épületben két láb mélységben, a téglá, kavics és mésszel kevert szoba talapzat alatt egy holt tetemre akadtunk; arczezal kelet felé fordítva, feje alja ház földél cserepekkel volt kirakva, lábánál a kegyeleti ajándék barnás cserép edény és csat volt. A másik épületben (hypocaustum) két három lábnyi kő oszlopok s négyszög téglákból emelt ugyanily magasságu pilléreket fedeztünk fel, a konyha bemenetnél összezuzott holt tetemek látszottak, az épület kő- és tégladarabjai közt ily föliratu téglák COH ⊗ MAVR (cohors milliaria Maurorum.)

E két római épülettől, — hol azonban tudós régészünk dr. Römer Florián jelenlétében, több egymás után következő épületet is kijeleltem — néhány lépésnyire fekszenek a duna melletti sánczok, melyek 1809. évig, régi minőségben megmaradának; ekkor dicsőn uralkodó Ferencz császár és magyar király, e régi sánczokat átalakítatá, a netalán Dunán lehajókázmikaró francziák támadása végett, mely hely, mint támadásra alkalmas hely még akkor is fölismertetett. E sánczok bemeneténél szintén az ásást megkezdetém, két öl mélységben Maximilian császár nevét viselő, ily föliratu köre akadtam:

.....
COH (X) MAVR
MAXIMINIANI
DEVOTISSIMI
PR

azaz: cohors milliaria Maurorum vagy talán Marci Aureli Maximiniani Devotissimi Praetori etc. etc. a kipontozott helyek nem olvashatók.

Egy nagyobb városnak itt fekvéséről tanuskodik az ott talált sírkövek sokasága, melyek közül egy az idecsatolt rajzban a tulsó oldalon látható e fölírrattal bir:

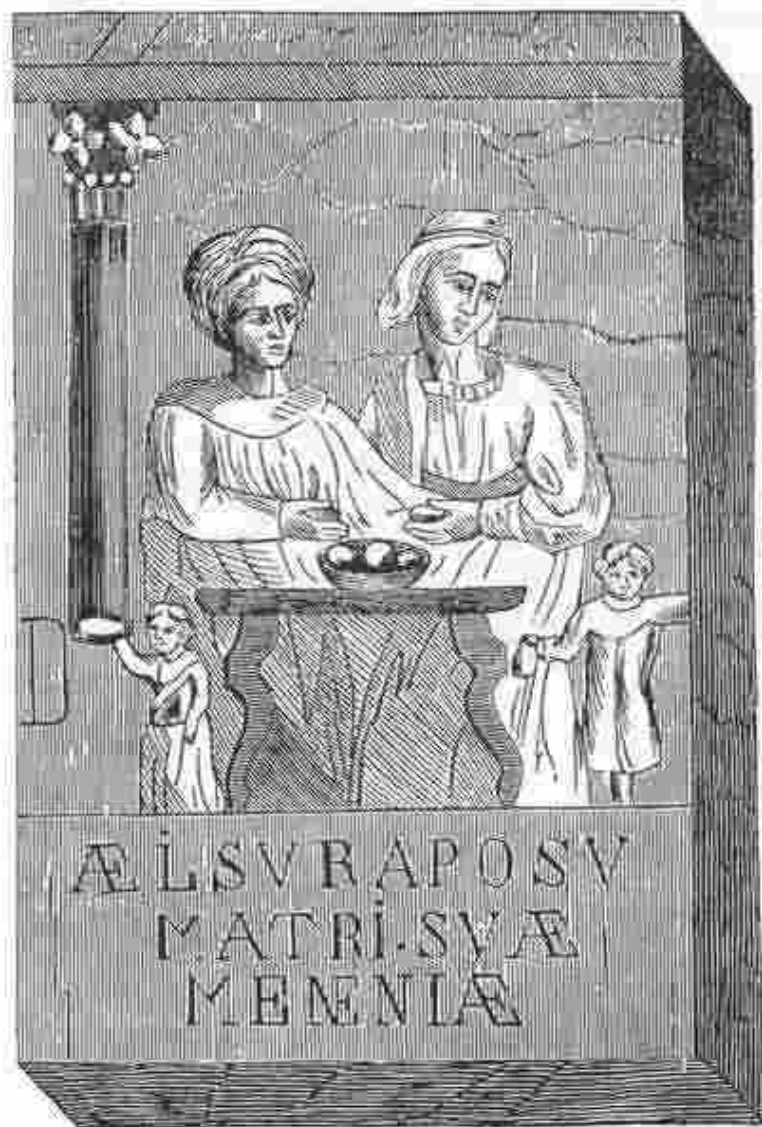
D. M. = Diis Manibus.
ALSVRA. POSVIT = Alsura posuit
MATRI SVÆ = Matri suae
MENENIÆ = Meneniae

(általán a magyar muzeumnak ajándékoztatott) — tanuskodnak az e helyen talált római éremek, a földéken szántás alkalmával talált számos épület falak, urnák, köragasztórödékek, tanuskodik Erdy János (Luczenbacher) ur által e helyen feltalált római kö, mely Antoninus Pius nevét viseli, s melyen e fölírat olvasható:

IMP. CAE
TONINVS, AVGVSTVS, SARMATICVS,
BRITANNICVS, PONTIFEX MAXIMVS, TRIBVNICIVS POTESTATIS
CONSUL TERTIVM PATRIS PATRIAE RIPAM OMNEM . . .
. EXSTRUCTIS ITEM PRAE . . .
DIS PER LOCA OPPORTVNA AD
CLANDESTINOS LATRUNCVLOS
RVMS TRASITVS OPPOSITIS
MVNIVIT. PER

azaz „Imperator Caesar (An)
toninus Augustus Pius Sarmaticus
Britannicus Pontifex Maximus Tribuniciae Potestatis
Consul tertium Pater Patriae ripam omnem . . .
. Exstructis item prae(s)is
Dis per loca opportuna ad
Clandestinos latrunculo

rum transitus oppositis
munivit per

E fölíratos kö nyíltan kimondja, hogy e helyen (Százhalom mellett) úgy, mint más helyeken a Duna mentében a latrunculusok azaz jászok, quadok stb. támadásai, berohanásai ellen erősségek voltak felállítva.

Egy nagyobb római városnak itteni fekvéséről említést tesznek legrégebb krónikáink: — „Elérkezett Detrik Százhalomig, hol a longobardok Potentiana nevű városnál összegyülekezve valának.” — „Pervenit (Detricus) tandem in Zázhalom, ubi ipsi ipsi Longobardi ad Civitatem Potentianam fuerant congregati. Chronicon Bud. p. 15.”

Detrik és Macrinus vagy Maternus tanácskozáának valjon Pannonia határán a Dunán átkelni akaró húnokat a Duna innenső részén várják be? vagy átkelve a tulsó részén intézzenek támadást? Mig így tanácskozáának a húnok éjjeli órákban Accincum mellett, mit krónikásaink Sicambria névvel jeleznek, a Dunán átkeltek. „Átkelve Sicambria alatt a Duna azon részén, hol Kolenföldje (jelenlegi Szt.-Gellért hegye) van megtámadák Potentiana város térségén az ellenség seregét.” „Transnatao infra Sicambriam danubio, in ea parte ubi nunc Kelenfeld locata est, irruerunt tandem hostilem exercitum, in campo secus civitatem Potentianam.” Thur. Chr. I. Cap. 11.

S ugyanazon éjjel e római városnál táborozó elonséget meglepve kegyetlenül elverék, az életben maradtak egy része a városba és elősánczaiba, más része Tavarnucvelg (Tárnokvölgyébe) húzódott. „A rómaiakat álmukban megrohanva kegyetlenül öldöklék, kik részint Potentiana városába részint Tavarnucvölgyébe húzódnak az éji nyugalom miatt.” „Eosque (romanos) somno deditos eximproviso miserrima strage adfecisse, partim in urbem Potentianam refugos, partim quaqua versum dispalatos, tum in agrum declinem in vallem Tavarnucvelg se se recepisse uti acquiescerent.” Deserici. De initiis ac maj. Hung. Lib. IV. p. 119.

„És jövének Potentiana nevű városához.” „Und kamen zu der Stadt Potentiana genannt.” Lazius Comment. Reip. Rom. Lib. XII. sec. III. Cap. I.

„És megölék Detrik és Maternusnak sátrakban tanyázó minden népét.“ „Und erschlugen Ditrik's und Materni Heer in allen Zelten, was Sie Volk funden.“ Lazius Com. Reip. Rom. Lib. XII. Cap. I.

Ezekből világosan kitűnik, hogy ha éjjeli órákban Buda mellett keltek át a Dunán s még az éjjel meg is ütköztek az ellenséggel, mely a város előtt táborozott: e római városnak krónikásaink szerint (Potentianak) nem messze kellett Budához feküdni.

Melyik hely az, hol e vérengző csata vitetett végbe Pannonia elfoglalásakor?

Budához legközelebb, eső három római telepítvények egyike! — Tétény, Erd Batta, vagy Ercsi.

Tétény a csatának legfőljebb kezdő pontja, Ercsi oldaltámadási pontja lehetett. Miért? Azért, mert a régi történészek világosan kimondják, hogy a hunok a csata helyszínén megjelentek s elhunytaik tetemeit Scythia szokás szerint eltemették. „Ut autem cognoverunt huni retrocessisse suos adversarios, ad locum certaminis sunt reversi, et cadavera suorum sociorum, et Kevan Capitaneum decentissime subterravit.“ — Chron. Bud. p. 16.

Már pedig se Tétény, se Ercsi nem képes fölmutatni 126 (száz huszonhat) hunhalmot, mely halmok a küzdelem közepette elvérzett, s hamvaikat fedő húnok vitéz teteteinek néma tanúi. Ahány a halom itt, annyi az ősi sir; mert minden halomban véres harci esemény titka rejlik!

Százhalom (Batta) a hely, hol őseink elszánt vitézséggel küzdve, Pannoniát késő utódaik számára vérral szerzik meg. Elesett e véres küzdelemben 125 ezer hun vitéz és 210 ezer az ellenfél részéről. „In eo proelio ex hunis virosum centum millia et vigintiquinque millia corruerunt Cuve vel Keve etiam Capitaneo ibidem interfecto. De militia vero Detrici et Maerini exceptis illis, qui in suis tentoriis, ante urbem memoratam fuerint trucidati, ducenta et decem millia perierunt.“ Desericy de iritiis ac maj. hung. — Chron. Bud. és Kézay.

„Ez ütközetben a hunok közül 125 ezer veszett el, Keve kapitány is ugyanott elesvén. Detrik és Macrinus katonaságából, azokon kívül, kiket az említett város alatti sátrakban üldököltek volt le, kétezáz tiz ezren veszték el.

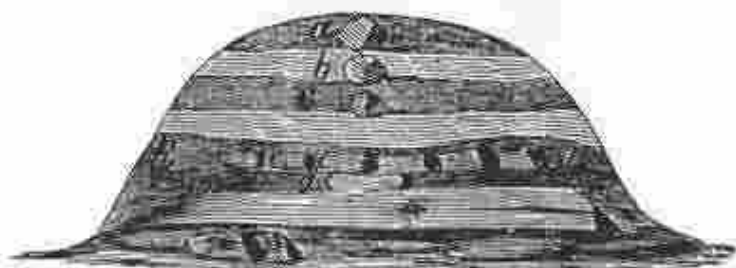
E hely az, hol Keve kapitányt s az elvérzett vitézek tetemét nyugvó helyre tevék, s e helyet százhalmi hun temetőnek nevezék. „A kunok e nagy temető téren (Százhalom) kő oszlopot emeltek örök emlékül; a kő oszlop elenyészett, vagy a föld boritá el, és azt Szent-Péteren hiába koresték, mert a kunok magát e temető helyet és környékét nevezték el Keázó jobban Keve-házának, innen Szent-Péter, csak azért neveztetik Kajászó-Szent-Péternek, hogy más Szt.-Péter nevű helységtől megkülönböztessék.” Erdy János 1847. acad. ért. 285. lap.

E halmok közül Erdy János ur 1847-ben, s sorok írója 1872-ik évben kettőt megásatván, azt észlelé, hogy egyik úgy, mint a másikban felül három jelkő mutatkozott, (a jelkövek *a*, *b*, *c*, betűkkel jelezvék a rajzban) ezek alatt egy-két lábbal alább egy nagyobb kő, (a keletről nyugot felé fekvő nagyobb kő *d* betűvel jeleztetik) mely keletről nyugotnak volt élével állitva, ennek mindkét oldala mellett égés fekvetek, hamu, szén s pernye rétegek; közbe-közbe sárga agyag és földszin réteg, vas- és rézdarabok, legnagyobb mennyiségben alul; de a rétegek között is találkoznak, nevezetesen: veres rézből nyúlhegyek, csatok, sarkantyuk, gombok, törött lószablák, kantár ökek, szegek, karikák, fekete, finom fénymázos edények. A máglya kövek tömege valamivel alantabb találtatik a halom közepén és pedig keletről nyugotig; (a máglya kövek különösen kitéüntetve látszanak az egész rétegben B halomban *k*-tól *n*-ig, azaz keletről nyugotig) apróbb máglyaköveken kívül egyik halomban *észak*-felé elkülönített helyen 4 láb hosszú 2 láb széles követ is találtam, (ez A halomban *e* betűvel jeleztetik) a rétegek majd egyenlők, $\frac{1}{2}$ és 1 lábnyi magasságúak, alul a hamu és égés réteg, fölül a földszin réteg a többtől szélesebb, égés

A

B

hulladékok, melyek a kovács műhely vas salakjaihoz hasonlók nagy mennyiségben találhatók, hamuval kecsikát, szénnel kosarakat lehet megrakni; ebből következtethetni, hogy egy-egy domb alatt igen sok elégett holt tetem rejlik s így a 126 domb igen könnyen elrejthető az ott elesett s pogány szokáskint megégetett 125 ezer hun vitéz tetemeit.

Az érdi magaslaton a még most is fenálló barbar sánczok mellett s ezek bevételeinél fejlődhetett ki elszánt csata, e helyen legtöbb vitéz esett áldozatul s azért e helyen legsűrűbben találhatók az elhunytak tetemei fölé összehordott halmok.

A hunok az elvonult ellenséget üzübe vették, kikkel Szent-Pöltenhez közel ismét csatát vívtak, mely a rómaiak veszteségével végződött. Elesett e csatában Béla, Kadocha, Keve, vagy mások szerint Roa s velük 40 ezer ember. — „In illo proelis 40 millia perierunt,

Bela, Cadicha et Keve ibidem interfectis, quorum cadavera abinde removentes, apud memoratam statuam memoriae tradiderunt“ Chr. bud. p. 17. — „E csatában negyvenezer vitéz esett áldozatul, velük együtt Béla, Kadocsa, Keve, (vagy némelyek szerint Roa jobban Réva,) kiknek testeit onnan visszavivén az említett bálvány köhöz (Százhalombá) temették.“

Igy adják elő régi krónikáink a Pannoniai hun háborút, ámde némelyek, mint Bél és sok mások kétségbe vonják, mert a külföldi írók előtt nem bír történeti hitelességgel, az ott szereplő s elvértett vezérek-ről említés nem tétetik, a helynek illetőleg városnak neve is hallgatással mellőztetik. — Hogy a görög és latin írónál Keve, Béla, Kadocsa vezérek nevei nem említetnek, az a főntebb hazai íróink által előadott *pannonia hun háboru* megtörténtét legkevesebbé se vonja kétségbe; mert az említett vezérek, csupán e csatában említetnek, mint vezér szereplők, mely csatában életüket veszítve, mint ilyenek a latin és görög írók előtt ismeretlenek voltak.

Hogy a városról, melynél e csata véghez vitetett, *Macrinus*, *Detrik* vezérekről Pannoniának mily időtájban történt elfoglalásáról hallgatnak a latin és görög írók, ezt saját nemzetségek s így szégyenök eltakarása végett szántsándékos hallgatással mellőzték, daczára mindezeknek Pannonia elfoglalása mégis megtörtént.

Ismert dolog, hogy más nemzetbeliek vitéz tetteinek kicsinylése, azok kevésbé igazságos előadása, sokszor elhallgatása, saját szerencsés kimenetelű hadi tetteiknek kiemelése, nagyítása, a római s görög írók tulajdona volt. — Továbbá *Marcellinus* megjegyzése szerint Pannonia a 4-ik század felé nem egészen a rómaiak hatalmában volt, mivel annak egyes részeit; majd a Longobardok, Visigothok, Herulok, Quadok s más nemzetbeliek elfoglalák. *Jeromos* írja *Heliodorhoz* III-ik levelében: „Viginti et amplius anni sunt, quotidie Romanus sanguis effunditur, Dalmatias cunctas-

que Pannonias, Gothus, Sarmata, Quaulus, Alanus, Hunni Vandali, Marsomanni, vastant, trahunt, rapiunt.“ „Több, mint husz éven át, naponkint római vér ömlik, Dalmátia és Pannonia minden részét Goth, Sarmata, Quad Alan, Hunok, Vandalok, Marcomannok pusztítják, rontják, rabolják.“ — Jeromos e sorokat írhatta az ötödik század első éveiben, mert 420-ik évben már meghalt. Így tehát a Hunok Pannonia elfoglalásakor nem csupán a rómaiak, hanem a barbarokkal is küzdének, alig tarták tehát a római és görög írók érdemesnek e Pannonia elfoglalása alkalmával vívott nagyobb szerű csatáról megemlékezni. — Hogy krónikáink a hunokkal küzdőket rómaiaknak nevezék, az nem ok nélküli, mert a Pannoniában letelepedett barbárokat a rómaiak a béke kedvéért is megtűrik; s így megtörtént, hogy a barbarok úgy, mint ez alkalommal is a rómaiak nevében és védszárnya alatt Pannonia határát, más betörni szándékozó népek ellen őrizve védék, s ezért vezéreik s ők is rómaiaknak tartatának.

Az előadottak szerint a hun vezérek vitézeikkel együtt pogány szokás szerint a csatahelyen temetteték el: azaz tetemeik megégettettek; ezt bizonyítja a fölösött halmok belseje, bizonyítja még a későbbi korban is őseinknél hátramaradt vallásos szokás; így p. o. a szent galleni kolostorról leesett magyar bajnokok teteme megégettetett: bizonyítani látszik a közmondássá vált magyar szójárás: „se hire, se hamva.“ Elégetett tetemük fölé halmokat hordanak össze: „Hunnum certatim aggerunt, magnumque studium adhibent, ut tumulum erigant quam maximum.“ (Herodot. lib. IV. Cap. 71.)

A halmok fölé kőbálvány állítaték. A százalmi (batai) nagy huntemetőből e kőbálvány elenyészett vagy a föld borítá el. Ily kőbálvány felállítására a későbbi korban is divatozott: „Cumani faciunt magnum tumulum super defunctum, et erigunt ei statuum versa facie ad orientem, tenentem ciphum in manu sua ante umbellicum.“ — „A kunok a halott fölé nagy halmot hordanak, s neki arcczal kelet felé fordult s kezében

köldöke előtt csészét tartó szobrot emelnek.“ — Rubraquis Vilhelm.

Itt e nagy hantemetőbe tétetett nyugalomra Keve vezér is. Mert a hunok közös temetkezési helylyel bírván, ide még a távolabb eső helyekről is elhozzák holtaitkat. Ha tehát Keve vezér nem is épen e helyen, de távolabb esett volna el, vallásos szokásnál fogva, tetemét az ő vezérlete alatt küzdött s vele elvérzett bajtársak közé tették. Azonfelül az országut, mely mellett eltemetették mai napig is áll Százhalomnál. — Sokan, bár hibásan Kajászó-Szent-Péteren keresik Keve tetemét, Erdy (Luczenbacher 1847. Acad. értesítő 285-ik lap) írja: „E temetőhelyet (batta-százhalmi) és környékét nevezték Keázó, helyesebben Keveháza néven, és Martonvásáron túl fekvő Szent-Péter, egyedül azért hivatik Kajászó, Keázó vagy Keveháza-vidéki Szent-Péternek, hogy oly sok Szent-Péter nevű helytől megkülönböztessék.“

Igaza van Erdynek, mert nem pusztán a hely, hová Keve tétetett, nevezteték Keveházának, de annak egész vidéke. Kézay írja: „Partesque illius territorii;“ a dubniczai krónika pedig: „Locumque illum, et partes illius Keveháza vocaverunt,“ azaz azon táj környékét.

Ha Keve itt fekszik, Béla, Réva és Kadocsa is itt van eltemetve. „Quorum cadavera ab inde (Cezmaur) removentes apud memoratam statum sepulture tradiderunt.“ — „Kiknek testeit onnan (Zeiselmauer-től Bécstől 3 mértföld) visszavivén, az említett bálványkőhöz többi bajtársaik mellé temették.“ — Kézay pag. 21.

Hát a nemzeteket tapodó hatalmas hun király Attila sirja hol található?

Hagyomány szerint a Tárnokvölgyében; e halmok pedig a Tárnokvölgyében emelkednek, országut mellett; e halmok alatt vonul el az ezredéves, még most is ép-ségben álló római ut, Keve síroszlopa körül: „Sepelierunt eum (Attilam) cum Kadicha, Bela et Keve, aliisque Capitaneis hunnorum in loco superius memorato.“ — „Eltemették őt (Attilát) a föntebb említett he-

lyen, Kadicha, Béla és Keve s a többi kapitányok mellé.“ Bud. chor. pag. 28. — Turóczy, Oláh, a magyar évkönyvek szerint Attila tetemeit Keveházába a kőbálvány mellé teszik, hol Keve, Kadicha és Béla kapitányok eltemetve fekszenek. — Mindezekhez adva azt is, hogy a Scyták mint főttebb említők, vallásos szokás szerint közös temetkezési helyet tartának, s e helyre a legtávolabb eső vidékről is, mint azt Béla, Kadocsa tetemeivel tették — elvitették holtaikat: lehet-e kételkednünk, hogy Attila is elődei iránt viseltető kegyeletjelül, a náluk divatozó vallásos szokást követve, e közös nagy huntemetőbe tétetett nyugalomra?

Ezt megerősíteni látszik azon százados hagyomány, hogy Százhalom (Batta község) mellett létező hunhalomok kezdőpontján, a Duna fölött emelkedő *hegymagaslát Attila várának* neveztetik. E helyen Attilának vára nem volt, de valószínű, hogy mint Rhodingu XIX. fejt. megjegyzi: „Reges heroesque, in vertice, vel ad radices montis sepeliebantur.“ — S miután már száz huszonöt ezer hun vitéz volt e Duna mellett emelkedő hegyvonalon eltemetve; Attila is ide a hegymagaslatra, a Dunafolyam mentében, az itt elvonuló ezredéves római ut mellett, Keve, Kadicha és Béla hunvezérek mellé tétetett nyugalomra. — S e hely Attila várának nevezteték.

S bár Attila temetése Calanus szerint: „in noctis crepusculo.“ — Jornandes után: „in nocturno tempore;“ tehát titokban történt, oly annyira, hogy mindazok, kik vitték a tetemet, mind kik követék megöletének: „caesisque, qui Cadaver gestabant, et comitabantur,“ — ennek daczára a hunok maguk között jól tudták hová lett temetve, bár mások előtt titok maradt.

Ez őseinktől átmaradt hagyományt, legrégebbi történészeink megjegyzéseit, Thuróczy, Oláh, Bonfin s a jelen élők közül sokaknak véleményét Attila temetkezési helyéről tekintetbe véve, majdnem határozottan mernők állítani, hogy Attila a százhalmi huntemetőben, a még most is Attila várának nevezett hegymagaslaton, a Dunafolyam és ezredéves római ut között

van eltemetve. — Ez állításunkat megerősíti azon tény, hogy az Attila hegymagaslattal egykor kapcsolatban álló, de a *Dunavíz* mosása által annyi századokon keresztül elmosott *terrenumon* több Attila *képmását* s fölíratát viselő nagyobb éremek találtattak, melyekről a még most is élő s régészettel foglalkozó érdemdús községi jegyző *Leszkovits Pál* ur tanuskodik, kinek nemcsak én, de Luczenbacher Érdy ur is e százhalmi környéken tett észleleteinek utbaigazítását köszöni. — E véleményünk kifejezése mellett határozottan megmaradva, vagyunk bátrak a tudós világot, különösen a régiség barátait, ezek között első helyen tudós régészünket Rómer Flóris urat ez állításunkra figyelmeztetni s egyuttal felkérni, ha többek közreműködése folytán a még fenálló *Attilahegy* és hunhalmok megásatása országos költségen kieszközölhető lehetne.

Mily nagy nyereség lenne reánk! mily világosságot vetne ősrégi történetünkre! ha ez Accincumtól Érd, Batta határában elhaladó ezredéves ut mellett a nagy huntemetőben fekvő őseink holt tetemeit fölfedezni lehetne.

Érd s Batta ős római és hunkori multjáról az adatok nyomán megemlékezvén, mielőtt az újabb magyarkori történetre áttérnénk, még egy visszapillantást vetünk azon sokat vitatott kérdésre, vajjon Potentiana római város itt hazánkban s Batta község helyén állt-e? s e fölvetett kérdést megkísértjük történelmi adataink segélyével igenlőleg megoldani. A felvett s megoldandó kérdés ez:

Tény-e az, hogy Pannónia elfoglalásakor az általa jelzett Batta — Százhalom mellett, kül- és bel-földi krónikusaink nyomán indulva csakugyan Potentiana vagy Potentiana római gyarmat állott?

E fölött a régiségkutatók között foly a vita. — A régi római földrajzírók, valamint az újabbak, egész Dunamentében kijelölt római gyarmatokról eltérő véleményben vannak. Ezt esodálni nem lehet, hisz Strabo és Ptolomaeus között, száz év a különbség, Ptolo-

maeus s az újabb írók között századok tűnnek a semmiségbe. Ptolomaeus égalj, fekvet szerint iparkodik a városok neveit meghatározni, mégis bizonytalan a kijelölésben; Antonius Maginus zavart a megnevezésben, s mindkettő nagyon eltérő Strabo s a legújabb régiségkutatók véleményétől. Hogy a legrégebb római földrajzírók Potentia várost nem említik, még nem elegendő ok arra, hogy nem létezett: mert Ptolomaeus ideje óta Pannoniának a hunok általi elfoglalás idejéig harmadfél század folyt le; így e százhalmi helyen, akkor más nevezetű város lehetett; de az utóbbi harmadfél század alatt, különösen az utóbbi időkben, annyi betörések és küzdelmek közepette; romba dülve, elpusztulva, ismét más város keletkezhetett; így lehető s magyarázható, a külföldi német és a mi krónikusainkra áthagyományozott, s általuk reánk maradt Potentiana városnak létezése.

Hogy Potentia vagy Potentiana város neve nem légből kapott, azt bizonyítják legrégebb, ugy mint újabb s leghitelesebb külföldi, különösen német és bel íróink.

E százhalmi, Potentia város melletti csata, különösen érdeklé a góth nemzetet, mint kiknek dicső királya Ditrik, e csatában a fő vezérszerepet vitte; miért is e százhalmi csatára vonatkozó valódi adatokat, nem a római, hanem a németírók s krónikusoktól vesszszük, mint olyanoktól, mit nemzetük vitéz királyai, s vezéreinek tetteit megőrizve, hagyomány után írásba foglalák.

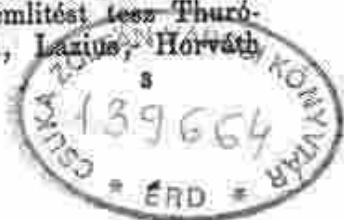
Pados János jeles író, kitünő hazánkfia, boroszlói utjában, az ottani könyvtárt megszemlélvén, egy e százhalmi csatára vonatkozó krónikát olvasa; — mely krónika Josephus, Isidorus, Orosyus és Valerius után a magyarok eredete s bejöttéről beszélvén, e százhalmi Potentia város melletti csatáról így ír: „Az első kapitány vala Béla, Csele fia, Szemény nemzetségből, kinek testvérei Keve és Kadisa, és Etel Keve és Buda Bendeguz fia Seth nemzetségből.“ „Der erste hauptman wat Bela Cehelusion aus dem geschlechte Sotanium und etel und Keve und Kadischa derselben Bruder und

stel und Keve und Buda zw bedellchessone aus dem geschlechte Zeth“ stb. „Ditrik összegyűjtte egy nagy német és más nemzetbeli sereget és jövének Százhalomhoz, Potentiana nevű városhoz, mely most Tétény alatt fekszik Budától két mértföldnyire.“ „Herre Ditt- rich sammelte cyn gross heer deutschen von mancherlei laude leute, und gwomen zu sazhalm (Százhalom) an der statt potenciana genannt, da do itz unt Teten ist genannt zwey meylen von Offen.“ A csata után, melyben szerinte (igy írja Pados ur) a hunok 125,000 embert vesztettek, Detrich visszavonult a mostani Austriába, Tula felé; a hunok pedig eltemették halottaikat. „Do gwonnen die hungern und legete yren heuptman uff“ stb.

E krónika a fentnevezett régi írók után adván elő e történetet, azt kétségen kívül helyezi; mert a fentebb jelzett írók e Potentiana város mellett megtörtént csata után nemsokára éltek, a irtak különösen Isidorus a góthok történetét, 176-ik évtől egész 628-ik évig; a hatodik század vége felé írja le: a mikor e Pannoniában — a rómaiak vezére a góthok királyával — vívott csata élénk emlékezetben volt; azonfelül e csata a góth nemzetre oly határozó és döntő befolyással birt, mint egykor a magyar nemzetre a mohácsi csata: így e Potentiana város melletti esemény a góth nemzet minden rangu és rendü népei között, költeményekben, énekben, mondákban fennmaradt, s hiven megőrizve a késő utókornak ugy átadatott, mint a mohácsi esemény.

Kézay II-dik fejezetben a 4. §. a hunok Pannoniába jöveteléről irván, e csatát Potentiana város mellé teszi. Budai krónika Pannonia elfoglalásakor a rómaiak fölött vívott győzelmi helyül Potentiana várost említi. Schwandtner György Thuróczy XI. fejezete fölötti jegyzetében állítja: „hogy Potentiana város már 5 században állott,“ — ugyan így nyilatkozik Jordán „in originibus Slavicis.“ Thomo II. Sectione XXVII.

Potentiana város létezéséről említést tesz Thuróczy, Bél, Hidy Gergely, Bonfin, Laxius, Horváth

István, Rosty Zsigmond, Bognár, Érdy János, ezek közül némelyek Adony, mások ismét Erd-Batta helyére, a Százhalom mellé teszik. — Ily jeles és részre-hajthatlan írónak hitel adható, de ha valaki csak ugyan kétségbe vonná, annyi jeles, megvesztegetetlen, érdeknélküli írónak véleményét, tekintsen Batta-Százhalomra, hol nemcsak Érdy János, de e sorok írója is egy nagy római város romba dült maradványait fedező föl. Hol 126 hunhalom, mint néma tanu áll, figyelmeztetve bennünket: itt véres küzdelem közepette hulának el ős apáitok! S ha még ennek se akar valaki hitelt adni, ez se képes kétségét eloszlatni; akkor 1300 év után oly sok népvándorlás közepette, a népnél esodálatraméltó módon fönmaradt, s hiven megörzött Potentia város emléke fogja kétségünket eloszlatni s a hitetlen tudósok ellenkező véleményét s állításait megezáfolni.

Tekintetes Rosty Zsigmond ur, a történet és régészet mezején érdemeket szerzett férfitu, most is e téren még tevékeny s párosíthatlan munkásnak szivesége folytán, egy 1743-ik és 1766-ik évekből fönmaradt, Szent-László, Szent-Miklós, Erd, Batta s Ercsi községeit illető határjárásí pert voltam szerencsés kezeimhez kapni, hol Potentia város sánczaira, mint Erdet Battától elválasztó határra, ugy a kérdő pontokban mint az arra adott feleletekben történik hivatkozás; ugyanis 14-ik pont alatt foglalt, egymásután következett s hit alatt kihallgatott tanuk vallomása ez:

Kérdés. „Letett hite után vallja meg a tanu, hol született e világra? Erden lakott-e valamikor? és tudja-e bizonyosan avagy hallotta-e? hogy Battán fölül a Duna mellett napkelet felül régi Potentia sánczának alsó végétől eleitől fogvást érdi és battui határok egymástól különböztetnek?”

II-ik tanu. „Stephanus Lukanovits annor. circit. 65 Illust. Domini Comitís Petri Szapáry subditus aequé Ertsiensis in facie loci Juratus, Examinatus fassus est ad 1-um kurucz háboru után ment el Erdről, annak előtte pedig 25 Esztendőig Lakott Erden és vallya,

hogy Batta felül a Duna mellett lévő Potentia sánczának alsó végét tudgya Battát és Érdet elválasztó határnak lenni.“ stb.

8-ik pont alatt „vallya bizonyosnak, hogy a Potentia sánczának alsó végétül, — egész az Ertai ut mellett domb háton levő vörös köig, hol a fatens (valló) hitit letette mindazok legyenek, valóságos Érdet Battátul elválasztó jelek, — Méltóságos Gróff Szapáry Péter uram elő nagysága a fatensnek jelenlétében, Érdieknek azon Ductus szerint mutogatta, megis parancsolta, hogy ugy birják mivel azok igaz határjai Érdnek és Battának.“ — Potentia sánczát mondja Érd s Batta közötti határnak a III-ik tanu Agric János; az V-ik tanu Matesic György, a VI-ik tanu Antunovits János, a VII-ik tanu Stoics Pál, a VIII-ik tanu Versits Antal, a IX-ik tanu Markosits György, a XI-ik tanu Szolits Lőrincz; a XII-ik tanu Markosits Péter, ki „vallya bizonyosan a Potentia sánczát egészben érdi földön lenni, azon sánczban szülleje lévén Érdre adta Dézsmáját.“ — A 15-ik pont alatt szintén, Miancsia János, és Mihalyovits Mihály tanuk „Potentia sánczának alsó végét vallyák Érd és battai határnak.“

Szem előtt tartva a külföldi német történészek véleményét, kiket e csata Ditrik királyuk végett legjobban érdekelt, annak emléket hiven őrizék s mai nap is őrzik; a Százhalomnál még most is fennálló Potentia sánczait; az ott elesett 125 ezer hun tetem fölé emelt s örök időkre fennmaradandó hunhalmokat.

Szem előtt tartva 1300 év után is a nép között fennmaradt s még most is a nép között élő Potentia sáncz emléket. Lehet-e józan észszel e város létezése s az ott megtörtént csatáról kételkednünk? Valóban nem! Mert ily világos s tagadhatlan érvek után; vagy el kell ismernünk Potentia városának létezését, el kell fogadnunk a megtörtént csata valóságát; vagy azt kétségbe vonva, minden a hagyomány útján reánk maradt, csak is később irásba foglalt történeti nevezetességű tények valóságát halomra döntve tagadnunk kell.

Fentebb a 3-ik lapon Batta községben eszközölt ásatásokról megemlékezvén, részletesebben az ott talált régiségekről — nehogy ezáltal a történelmi előadás folytonosságát megzavarjam, nem szóltam — miután azonban a római korszak történetét imént röviden előadtam, — mielőtt az ujabbkori történetre áttérnék, az ezen ásatás alkalmával talált s a 3-5 lapokon leirt emlékek közül a következők rajzait mutatom be sikerült másolatban a t. olvasónak:

I. Római feliratos épülettéglaék.

2.

1.

3.

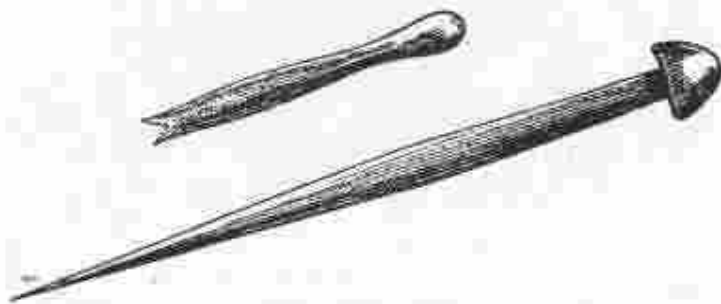
4.

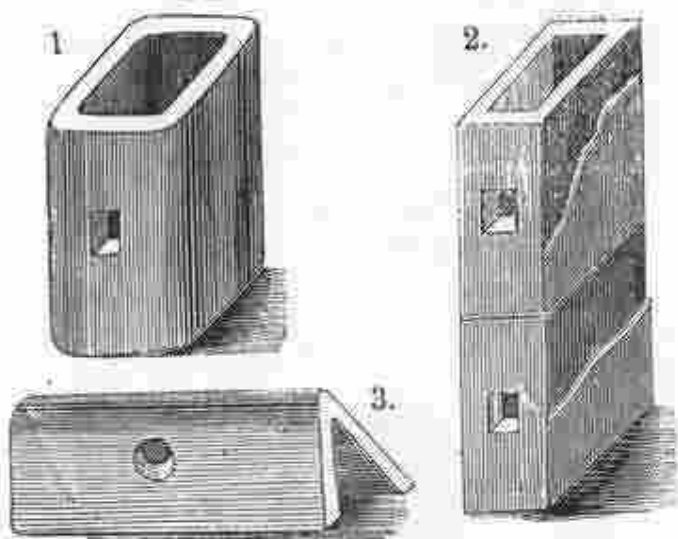
5.

II. Csonttűk.

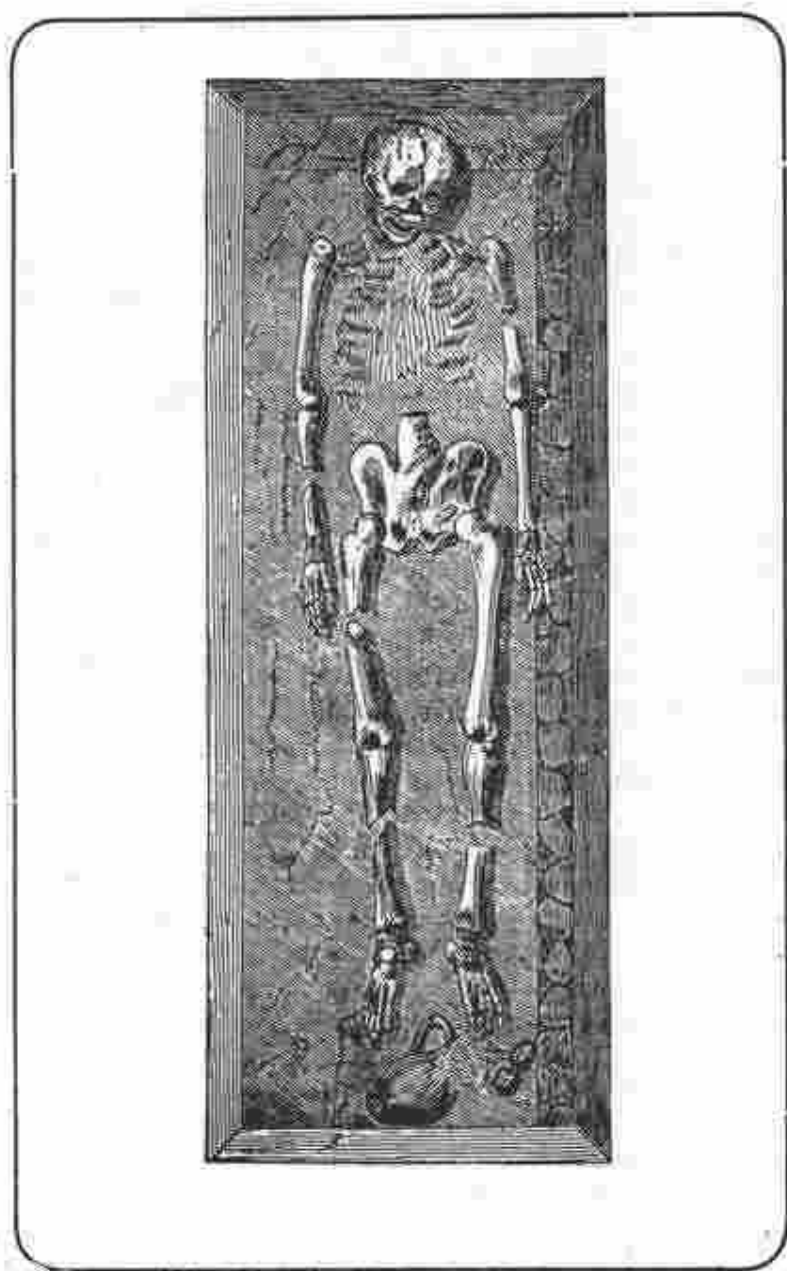
III. Hypocaustum téglák.

IV. Emlékkő.

V. Római sir.

II.

Érd és Batta

ujabb, magyarkori története.

Érd (Hamzsabég) őseinkkel bejött Érdy családtól vette nevét, Attila a hatalmas hun király Kézay szerint ez előnevet használta. „A negyedik vezér neve pedig Ethele vala Bendegucz fia, kinek testvére Rova és Buda, mindketten vezérek valának az Érd nemzettségéből.“ — Kézay. „Attila de familia Érd.“ Érd község e család tulajdona volt. — Hun őseink a Dunán átkelve, e helyet diadalmas csata által örökíték meg. Árpád Attila király várának bevétele után e helyet Köndnek adományozása által tette nevezetessé. „Arpad Cundunec, patri Curzan, dedit terram a civitate Attilae regis (Buda) usque Zázhalom, et usque Gyog.“ — „Arpád Köndnek, Csörsz atyjának ada földet, Attila király várától Százhalomig, Diódig.“

Gyog, Gyiógy vagy Diód a mai Diósd, Érd közelében fekszik, e község nevét vette e tót szótól orah vagy oreh, mi magyarul diót jelent; tehát a szláv orahból, orács vagy órásnak: magyarosan Diós, Diósd vagy palóczosan Gyödnak neveztetett, — szentegyházában végzé utolsó szent miséjét szent Gellért, „s midőn azon helyre értenek (t. i. szent Gellért, Bertrid, Budi, Beneta és Zounk, kik Fejérvárról Budafelé indulának, hogy Endrét és Leventét tisztességesen fogadják) melyet Diódnak hívnak, szent Gellért szent Sabina egyházában misét szolgáltata, és buzdítás végett a hitről, az örök élet jutalmáról, az összegyűlt népnek beszédet tartá.“ Beszéde végén könnyekbe törve így szólt: „Tudjátok meg testvéreim! hogy ma a vértanuság koronájával urunkhoz Jézus Krisztushoz az örök örömbe jutunk.“ Szent Gellért élete XX. fe-

jezet. — Szavai valóban teljesedésbe mentek, mert a mint szent Gellért főnnebbi társaival a budapesti révhez érkezett, Vata és istentelen czinkosai, reájuk rohanva őket agyonkövezék. — A mostani Diósd község közelében, ott hol a romok látszanak, közel Százhalomhoz állott Diósd; bizonyítja névtelen Jegyzőnk 46. §. „Árpád Köndnek Csörsz atyjának ada földet Attila városától Százhalomig és Diódig.” — Diódnak közel Tétényhez fekvését bizonyítja egy 1363-ik évről kelt okmány; „Gyog, Diod hodie praedium Dios, in Provincia Albensi, ad Tétény situm.” Ludov. I. dipl. anni 1363. Cod. dipl. Tom. IX. Volum. III. pag. 358 — 359.

Érd fölött emelkedő hegyon, egy régi erősség sánczai vannak, e sánczok mellett emelkednek a hunhalmok, a legutolsó halom mellett (számra 126 halom van) halad az Acincumtól erre vezető, s most is ép-ségben fennálló ezredéves római ut. — E sánczok mellett s a hunhalmok némelyike fölött termékeny szőlők terülnek el, s e „sánczi” név alatt ismeretes szőlők igen nevezetes bort teremnek, többnyire vöröset; mintha a gondviselés, dicső őseink vérétől ázott földet, az azok sírhalma fölött mosolygón elterülő szőlő-hegyek bő termése által akarná kárpotolni.

Érd mezőváros történetét az Árpádkori királyok idejéből homály fedi, csakis a vegyes-házból származó királyok alatt a 14-ik század elején, Róbert Károly korában akadunk egy királyi adományozásra, a mikor 1318-ik évben Károly magyar király Érdet — melyet ezelőtt bizonyos Lipót, ennek halála után Verner fia László birt — Tisza tárnokmesternek adományozá, a királyi ház iránt viseltető rendíthetlen hűség s kitünő szolgálataiért.

Mielőtt azonban a király az adományozó levelet Tisza s családja részére kiadta volna; megkeresé a budai káptalant egy kebelükből menesztendő hiteles egyén kiküldése végett, a ki Tamás királyi udvarmesterrel, Jakab fiával, Eth-Érd terrenumán megjelenve, a határos szomszédokat összehíva, Eth régi

határait körüljárva, kijelölve, Tisza tárnokmestert, e birtokba s hozzátartozó részeibe bevezessék, s erről régi királyi szokás szerint jelentést tegyenek.

A budai káptalan a király udvarmesterével Tamással, Pentek budai káptalani tagot és karkáplánt küldé ki, kik is Eth földét körüljárva, régi határait a határos szomszédok jelenlétében kijelölve; úgy találák, hogy Eth keletről határos Bothey szigettel (akkor valódi szigetet képző, most uradalmi Dunasziget név alatt ismeretes félsziget Bathey (azaz Battahely) névvel jeleztetett s ez képző keleti határát). Délről: Erche apátság. Nyugotról: Vosyan (a mai Marton vagy Tárnok melletti Berki puszta). Éjszokról: Ladaan (a mai Törökbálint) földelével, és semmi ellenállásra se találva Eth földé s hozzátartozó birtokaiába — (ugy mint az egyház, Bathey sziget, tanyá azaz Dunahalászat jogaiba) — Tiszát s örököszeit bevezeték.

Károly király kiküldö, a budai Conventet megkereső levele; nemkülönben a Conventnek a királytól vett s kézhez kapott levél bizonyosságáról, a helyszínen történt megjelenésről, s ott királyi parancs meghagyás folytán a történetekről jelentése e következő:

Karolus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex omnibus Christi fidelibus tam praesentibus, quam futuris praesens scriptum inspecturis salutem in omnium saluatore. Ad vniuersorum notitiam harum serie litterarum volumus peruenire, quod Magister Tysa, dilectus et fidelis Aulae nostrae Tauaricus, ad nostram accedens praesentiam, et suae fidelitatis seruitia nostrae Maiestati impensa proponens et declarans, quendam terram reginalem Eth vocatam in Comitatu Albensi existentem, in qua etiam quondam Lipoldus residebat, et ipso defuncto Ladizlaus filius Vernerii ex nostra collatione et donatione possidebat, pro suis fidelibus seruitiis a nobis sibi dari et conferri perpetuo postulauit. Verum quia de qualitate et quantitate ipsius terrae, et vtrum nostrae collationi pertineat, nec ne, veritas nobis non constabat, volentes

ex certa scientia procedere in hac parte, iuxta bonam consuetudinem Regni nostri ab antiquo approbatam, fidelibus nostris Capitulo Ecclesiae Budensis dedimus in mandatis, vt cum Magistro Thoma filio Iacobi homine nostro, ipsorum mitterent hominem fide dignum, pro testimonio, coram quo idem homo noster praedictam terram Eth, conuocatis vicinis et commetaneis eiusdem, per veteres metas et antiquas reambulet, et statueret cum omnibus suis vtilitatibus ipsi Magistro Tysa perpetuo possidendam, si contradictio quorumlibet non obuiaret, alioquin iuxta Regni nostri consuetudinem nobis fideliter rescriberent. Quod quidem Capitulum fideles nostri rescripserunt nobis in haec verba :

Excellentissimo Domino suo Karolo Dei gratia illustri Regi Hngariae Capitulum Budensis Ecclesiae orationes in domino debitas et deuotas: Nouerit Vestra Celsitudo, recepisse nos litteras vestras tenorem huiusmodi continentes:

Karolus Dei gratia Rex Hungariae fidelibus suis Capitulo Ecclesiae Budensis salutem et gratiam. Fidelitati vestrae praecipientes mandamus per praesentes, quatenus vobis praesentibus vestrum mittatis hominem idoneum pro testimonio, coram quo Magister Thomas, filius Iacobi, homo noster quandam possessionem Eth vocatam in Comitatu Albensi existentem, conuocatis commetaneis et vicinis eiusdem reambulet secundum veteres metas et antiquas, et statuat Magistro Tysa fideli nostro, si non fuerit contradictum, contradictores vero si qui fuerint contra ipsum Tysa, ad nostram citentur praesentiam ad terminum competentem, et post haec diem citationis et terminum assignatum, ac nomina citatorum cum facti serie, nobis in vestris litteris fideliter rescribatis. Datum Budae in crastino festi Beatorum Petri et Pauli Apostolorum.

Nos itaque Mandatis Excellentiae Vestrae obtemperantes, vt tenemur, cum praedicto Magistro Thoma, homine Vestrae Maiestatis, Pentek Praesbyterum, Canonicum Capellae Beatae Virginis, et Praebendarium

de Choro nostro, hominem nostrum, ad praemissa Mandata vestra fideliter exequenda duximus destinandum. Qui quidem homo Vestrae Magnitudinis cum eodem nostro testimonio ad nos reuersus nobis dixit, quod ipse in dominica proxima post festum praedictorum Apostolorum Petri et Pauli sub eodem nostro testimonio accessisset ad praedictam possessionem Eth, et eandem conuocatis commetaneis et vicinis reambulando per veteres metas et antiquas, nullo contradictore existente, statuisset eidem Magistro Tysa perpetuo possidendam et habendam. Quam quidem Terram seu possessionem Eth idem Magister Thomas homo vestrae Magnificentiae coram eodem nostro testimonio dixit vicinari terris et possessionibus terrae Bothey a parte orientali, vbi separatur dicta Possessio Eth per tres metas lapideas. Ab hinc descendendo ad partem meridionalem, vicinatur terrae Abbatis de Erche, vbi sunt duae metae terreae; deinde ascendendo ad occidentem, veniet ad terram Vosyan per metas terreas, vbi sunt duae metae terreae, et inde declinat ad aquilonem ad terram Ladaan, vbi est vna meta valde magna, et ibi terminatur. Et sic reambulando, vt praetactum est, dictam terram Eth cum omnibus vtilitatibus suis, Ecclesia videlicet, Insula, Bathey vocata, item piscina vulgariter tanya vocata in Danubio existenti statuisset praefato Magistro Tysa, iuxta vestrum praeceptum et mandatum haeredum per haeredes. Datum in crastino post dominicam supradictam, Anno Domini MCCC. decimo octauo.

Károly király s Mária királynőnek Eth birtokról szóló Tiaza család s örököseinek adományozó levele következő:

Nos igitur, qui ex debito Nobilitatis Regiae, quae in Beneficiis fidelibus suis largiendis continue increscere debet, et fideliter nobis obsequentium merita diligenter pensare, et pensata digna retributione confouere debemus, consideratis fidelitatibus et fidelium seruitiorum meritis eiusdem Magistri Tysa, quae idem nobis a tempore pueritiae nostrae lateri nostro continue in

haerendo, in diuersis nostris et Regni nostri negotiis cum constantia summae fidelitatis, et sui sanguinis effusione fideliter et deuote exhibuit et impendit, volentes suis fidelitatibus et obsequiosis meritis regio occurrere cum fauere, licet maioribus et potentioribus regalibus remunerationibus merito per nos sit fouendus, tamen in aliqualem recompensationem suorum seruitiorum praedictam terram siue possessionem regionalem Eth vocatam, ex permissione et consensu Dominae Mariae Reginae Consortis nostrae carissimae, cum omnibus vtilitatibus et pertinentiis supradictis sub eisdem metis et terminis, quibus per dictum Capitulum Ecclesiae Budensis sumus informati, ipsi Magistro Tysa fideli nostro, et per eum suis haeredibus, haeredumque suorum successoribus dedimus, donauimus, et contulimus, perpetuo, pacifice, et quiete possidendam, tenendam et habendam. In cuius rei memoriam, perpetuamque firmitatem praesentes concessimus litteras duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus discreti viri Magistri Iohannis Albensis Ecclesiae Praepositi, Aulae nostrae Vice-Cancellarii, dilecti et fidelis nostri, Anno Domini Millesimo Trecentesimo Decimo octauo, quarto Idus Iulii, Regni nostri anno similiter decimo octauo.

L. S. pendentis.

In Membrana.

(Ex originali ad amussim transumsit Posonii 1826.
Georgius Gyurikovits.)

Érd mezőváros történetét Róbert Károlytól Mátyás király idejeig ismét homály fedi. Mátyás király idejéről szól a hagyomány: Mátyás Érdhez negyedóra távolságra eső „Kutyavárban“ (jelenben főerdési lak), melynek az időbeli falai épségben fennállanak, tartá vadászebeit; az épület mellett egy nagy tó volt, ez kerítéssel körülvéve, mely kerítés romjai mai nap is szemlélhetők, vadak helyeül szolgált. Mátyás honter-

hes gondjaitól menekülve e helyre ki-kirándult s vendégeivel mulatott. Hogy Mátyás e helyen s környékén többször megfordult, bizonyítani látszik a nép között hátramaradt adoma Mátyás király és a tétényi bíróról. A monda a következő: Mátyás király Tétény és Érd közelében fekvő kutyavárába kirándulásokat tövén e vidéken különösen Tétényben a bírónál többször megfordult. Történt, hogy a bíró törvényellenes cselekvényt vitt véghez, e miatt őt a királynál bevádolák, Mátyás király a bírónak büntetésül azt parancsolá, „hogy a községháznál nagy számmal fekvő köveket nyuzza meg,“ s azt addig míg ismét a vidéken megfordul, hajtsa végre. A bíró törte, marta magát, mikép lehetséges köveket megnyuzni? míg így elszomorkodva buslakodik, megjelenik leánya, ki megtudván atyja baját, így szólott: „Apám ezen könnyű segíteni, ha a király megjön, azt fogja neki mondani, uram! királyom! a köveket addig meg nem nyuzhatom, míg azok vérét nem ereszti!“ Mátyás a talpraesett felelettel megelégedve, a bírót büntetés helyett megjutalmazá.

Érd 1500 első negyedében Sárkány Ambrus tulajdona volt, Batthyány Fülöp herczeg idejében az 1840-es évek elején, a régi kastély javíttatván, mint egy két öl mélységben találtatott egy kődarab, mely moszes hárttyától megtisztítva, egy mesterileg faragott családczimert tüntetett elé, közepén koronával díszített szüz vala, köralakban a szüz körül sárkány vonul, melynek farkára helyezé a szüz lábait; a sárkány kinyílt száját s nyíllal átszurt nyelvét a szüz arca felé irányzá. „Supra portam visitur e lapide exsculptum Sarkanium insigne gentilitium, quod est draco, qui ungarice Sárkány effertur.“ Orationes reg. et principum p. 565.

Ugyanitt Érdén 1819 ik évben Vuicsics Eliás szülejében találtatott egy ezüst korsó, pohár, tányér és tál, mely eszközök mindegyikén Sárkány család cimere s kezdőbetűje volt látható; ez eszközök az akkori tulajdonos Illésházy gróf tulajdonává váltak. — „In vinea Eliae Vuicsits anno 1819. repertus est magni ponderis thesaurus, Scyphus argenteus, orbes Cantha-

rus, patina aliaque obiecta; his insigne et epitheton Familiae Sárkány distinctis litteris inscriptum habetur, invictum testimonium, aliquando hanc Familiam iure nobilitari hungarico Dominium Erd possedissee." In Hist. parochiae Erd pag. 32.

Sárkány Ambrusnál időzött II-ik Lajos magyar király a szerencsétlen mohácsi vész előtt, őt követé Báthory István nádor, az esztergomi érsek, több főurak és püspökök. Néhány nap mulva Erdtől Eresi felé vette útját, a város fölött emelkedő hegy közötti uton vezet a római ut, II-ik Lajos lova, ez uton néhány száz lépésnyire a kastélytól élettelenül összerogyott, miből a körülállók roszt következtetének, mit a nem sokára bekövetkezett szerencsétlen mohácsi eset igazolt; ezt Istvánfy Hist. reg. hung. p. 74. így írja le: „Itaque 15. Julii 1526. assumpto secum Palatino Archiepiscopo Strigoniensi, cum tribus hominum millibus Buda excessit, nec nisi in propinquo sub Urbano Ambrosii Sárkány, quod Erdinum vocant uno ab urbe milliari consedit, quo in loco equum pretiosissimum, quem prae ceteris chariorem habebat, quamquam nullo efus morbo animadverso, repente exanimatum amisit. Quam rem complures, ut male ominatam in peius interpretati fuere.“

Erd a bekövetkezett gyászos mohácsi esemény után a török uralom alá jutott, s mert az országban létező török katonaság egyik bégje parancsnoka Hamza itt lakott, Hamza-bégnek vagy németesen Hanzelpeknek neveztetett, s mai nap is így hivatik.

I-ső Leopold korában általános mozgalom idéztetett elő az egész országban, hogy annyi évtizedek után a török járom alól megszabaduljanak; harcra keltek e hon fia, a küzdők sorai között volt Szapáry Péter ercsi ura, ki Hamza-bég elleni küzdelomben megsebesítettven álélten összerogyott, mire magához jött vasbékók terhelék kezeit és lábait.

Hamza Szapáry Pétert megkötöztetve érdi várába viteté, tömlöczbe zárata, a föld alatti pinczetömlöcz, hol Szapáry s több fogoly volt zárva most is látható,

ugy a hely is, hol az elrablott nők zárva tartatának. A bég kegyetlenségét fokozandó s Szapáryn boszuját kitöltendő ekébe fogatá őt s szántott rajta: e hely hol e kegyetlen tett véghezvitetett, hagyomány szerint a város fölötti földeken, nem messze a római ut és hunhalmoktól lenne.

Később Szapáry Péter Batthyáni Ádám közbejötté folytán egy bégért kicseréltetett. 1686-ik évben mikor Budavára török kézbe: megszabadított, Hamza bég Erd, Ercsi és Bieske örökös ura is elfogott. Károly lotharingi főherczeg és fővezér, Hamza-béget Szapáry Péterhez küldé mint foglyot. Szapáry, Károly főherczeg jelenlétében, az elfogott Hamza-béget magához hozatván így szólott hozzá: „Te engem kegyetlenül veretél, kinzál, most hatalmamban vagy; tud meg, a magyar, rajta elkövetett kegyetlenséget keresztényi türelemmel, lovagiasan jutalmazza, s jobbját nyujtva egykoron rajta boszuvágyát s dühét töltő ellenének, nagylelkűen megbocsájtott. E keresztényi szeretet és lovagias öntudatból ömlő szavak annyira hatának Hamza bégre, hogy e szavakban tört ki: „Nem reményelve, hogy kegyetlen tetteim ily nemesen fognak jutalmaztatni: azért mérget vettem be, de mert ily nagylelkű nemes esclekvényt csak keresztény, csak igaz Istent imádó tehet; mielőtt végperczem bekövetkeznek, e hitet fölvenni s abban meghalni óhajtok.“ Hamza-bég, mint megtérő keresztény halt meg.

Erd (Hamzabég) 1684 ik évben fényes győzelemnek volt színhelye. Buda város minden oldalról a császári hadak által elzáratván; nehogy a sereg a budai vár ellen irányzott támadásaiban Hamzabégen Sersaker török vezér alatt tartózkodó török seregtől akadályoztassék, július 21-én kora reggel Károly lotharingi herczeg ezer gyalog és ezer ötszáz magyar lovassal támadást intézett a hamzabégi várban létező 6 ezer lovas és 14 ezer gyalogság ellen, s négy óráig tartó heves küzdelem után nemcsak a túlnyomó erővel rendelkező ellent hátrálni kényszeríté, de sőt az érdi crösséget bevéve, minden hadi jelvényeiktől meg-

fosztva rajtuk fényes győzelmet vivott. — A főherczeg Leopold császárt értesítvén e győzelemről így ír: „Distributa maiori parte copiarum ad Budae obsidium, atque opera facienda, reliquum equitatum, cum mille peditibus et mille quingentis equitibus hungaris, ductore Comite Eszterhazyo Jaurinensium Praefecto hesternae noctis beneficio, in hostem movi ad Hamzabegam metantem. Nondum orto sole, iuxta castra constitui, acieque per otium directa prima luce signum praelii dedi. Seraskerius suorum multitudine fretus, nam prope vicena armatorum millia numeravit, postquam raros ordines peditum animadvertit; avide certamen arripuit. Quatuor horarum spatio, pertinaci magis quam cruenta impressione, nostrae aciei latera tentavit. Postremum fusus fugatusque non castra modo cum impedimentis, signisque militaribus, quemadmodum ad Viennam amisit, verum spem quoque succurendi in posterum Budae, aliarumque urbium expugnationem tractaturam. Caesorum captivorumque numerus quantus sit? haud constat, nondum reversis hungaris et polonis, qui hostem etiam num persequentur, inter opulenta spolia vastum tentorium, vexillum, insigne supremac praefecturae a Mahomede traditum eminent.” Imperatores Ottom. Tom. II. pag. 173.

A szabadságharcz 1849-ik évében, január 3-ikán Ottinger császári vezér serege, Moórnál csatát vezetett magyar hadsereg egy részét üldözöbe véve, Érd ismét csata színhelylyé vált. A Budapest felé vonuló magyar hadsereg utócsapata, az utánok nyomuló császári hadsereget föntartá, s két órai heves harc fejlődött ki, e harcban mindkét részről néhány száz esett áldozatul. Az elesettek tetemei Pellikán fogadó, jelenleg tisztalak mellett, a protestansok részére kijelölt temető helyiségben fekszenek.

Érd (Hamzabég) alsó részén, közel a Dunához áll még mai nap is a mult emlékéét jelezve egy csonka torony, melynek mellékreszei, annyi viharos évek után elpusztulának, a város domb oldalán regényes tekintetű kastély emelkedik, mely a Sárkány családról anyai

ágon az Illésházy család birtokába jutott. E családtól zálogban bírta báró Péterfy egész 1750. évig, mely időben e birtok ismét Illésházyak kezébe jött. Illésházytól 1832-ik évben herczeg Batthyány Fülöp vette meg 555,000 forinton. Az 1838-ik év mártius 18-án, valamint több Duna mellett fekvő városok és faluk, ugy Érd is a szerenesétlen vizáradás áldozata lön. — „Iszonyu látványt nyujtott e vizár az azt szemlélőnek. Mert a Dunapartján emelkedő érdbatjai hegytől, melyen a Százhalomok elszórvák, egész Érd mezővárosát Kutjavárig s Diósdig; Tétényt, mely egészen vízbe uszott; Csepel szigetét Jászkunságig jégtorlaszok s vízhullámok boríták, s a rómaiak alatt oly nevezetes fejtér tengert juttaták eszünkbe.“ Érd plebánia története 22. lap.

E város lakói összeomlott lakhelyeiket elhagyva, a Dunától távolabb emelkedettebb helyen építének lakházakat, mely városrész az akkori tulajdonos Batthyány Fülöp nevére „Fülöp“ városnak neveztetik.

Az 1848-ik évben báró Sina György, jelenleg élő báró Simon ő nagyméltóságának atyja vette meg e birtokot. Báró Sina Simon ur, Érd jelen birtokosa s Magyarország halhatatlan nevű mágnása, e történeti nevezetességű helyet, előtte bíró ősi nagy családok példájára megörökíteni akarván; a régi százados eseményeket, viharokat látott urilakot elbontatván, azt egy újabb, fényesebb, ő excellentiájának századokra kiható, nevéhez méltó; s e hely történeti nagyságának megfelelő épülettel díszíté föl 1869-ik évben.

Béla névtelen jegyzőjének előadása szerint, Attila király városától (Buda) egész Százhalomig és Diósdig terjedő földrészt Árpád Köndnek, Csörsz atyjának ajándékozá. Hihető, hogy Árpád vérből származott fejedelmek alatt, ugy e helyet mind környékét, s az átellenben fekvő Csepel szigetét is magyar ajkuak laktak. Most azonban nagyobb részt illyr ajkuak lakják, kik nagyobb számmal először a 14-ik század vége felé jövének Magyarországra, midőn Bajazet török szultán, Görög-, Bolgár s Rácországot (Rascia) feldúlta. A

15-ik század másik felében Brankovich Vuk despota, szintén sok nemzetséggel és 50,000 emberrel jött át Magyarországra; utóljára Leopold korában 1690-dik évben Csernovich Arsen patriarcha vezérlete alatt 40 ezer család, majdnem fél millió lélekkel költözött ide. Ezek Veröcze, Pozsega, Szerém, Krassó, Temes, Bács, Baranya, Somogy, Pest és Fejérmegyékben ez utóbbiakban, a Duna mentében: Buda, Szent-Endre, Csepel, Érd, Tököle, Bata, Csép, Ráczkeresztur, Ercsi, Lóré, Perkáta, Rácz-Almás, Ráczkeve stb. községekben telepedének meg. — E községekben ezelőtt nagyobb részt görög-keleti vallásuak laktak.

Tököl községben egy casula találtatott, melyen e szavak valának olvashatók: ágios, ágios, ágios, e község templomában volt Tironi Theodor vértanu teteme letéve, s valószínű, hogy e vértanu lehetett e templom védszentje, mert a templom bemenetnél e szavak látszottak: „Veliko mucsenika Theodora iz Tirona,“ „Tironi Theodor a nagy vértanunak;“ e század elején Boszniából kalugyerok jöttek Tököltre, s fönnevezett vértanu tetemét Hopovo görög klastromba vitték. — Ráczkereszturon szinte e század elején egy óhitű pap tetemét fedezék fel ásás alkalmával, a mellette talált jelvények Just Lajos birtokosnak adattak át. Bosnyákország története Hadzicstól 136. lap.

Ráczkevében már 1320-ik évben állott a görög-keletiek egyháza, erről tanuskodik Kereskényi Károly 1776-ik évben kamara uradalom igazgatója, ki ez évben kiküldve levén, hogy a ráczkevei klastromból elköltözendő kalugyeroktól az egyházhoz tartozó ingó s ingatlanokat átvegye s rendes plebániává alakítsa, relatiojában így ír: „Ex protocollis enim dicti conventus, coram nos productis, sed et ex lapide marmoreo muro magnificae Ecclesiae imposito videre est, eandem Ecclesiam adhuc in anno 1320. prima vice nobili pictura exornatam. In anno porro 1514. sub Gvardianatu Patris Michaelis et Georgii ac Janya sic nūnpatis Ecclesiae curatoribus picturam eandem renovatam. In anno demum 1765. sub Archimandrita Isايا condam

Stephanovicus rursus refectam.“ — „A ráczkevei görög conventnek előnkbe terjesztett protokollumából, sőt az egyház falába betett márványkö feliratból láthatni, hogy az egyház már 1320-ik évben kiföstetve. 1514 ik évben Mihály György és Janya quardiánok s egyházi gondnokok alatt e föstés kijavittatva, 1765-ik évben Stephanovicus Isaias görög apát alatt megújítatva lett.“

Serbszky Narodny Liszt 1842 ik évről.

Ez idegen nemzedék telepedése első éveiben más kedvezményben nem részesült, minthogy ment volt a barbar ellenség üldözései, zaklatásaitól, sorsa a többi jobbágyokétól nem különbözött. — Mit azonban tűrni nem akarának, különösen a görög keleti vallásnak, kiknek nemzeti hajlandóságuknál fogva a kereskedés főfoglalkozásuk lévén, Zsigmond királyhoz folyamodtak engedményekért, ki alatt némi szabadalmakban részesítettek. — Korvin Mátyás idejében a budai gyűlésen, mind a hadjáratokban s kereskedelemben hasznos birodalmi tényezők, a tized alól fölmentettek; sőt 1791. 27-ik törvényczikk következtében Magyarország s tartományjaiban polgári jogokkal ruháztattak föl.

E népfaj vallásos, a törvény, annak kiszolgáltatói s végrehajtói iránt tisztelet s hódolattal viseltetik, vendégszerető, barátságos, ebben alig ismer határt; bátor, elszánt, tűrő, de csak addig, míg sértve nem érzi magát; de sértsd meg őt, boszut forral, boszuja kiterjed nemcsak a sértő személyére; de annak rokoni, baráti, sőt nemzetbelijére is. Imát rebeg, de szívében boszut forral, évek során át tűr, szenved, nélkülöz, perczért, melyben sértett felét megboszulhatja, ol lehet mondani e népről: „boszujok csak az ellen romjain hal meg.“ — Mint minden nép, nemzet, ugy az illyrben *) is megvan a nemzeti büszkeség, mint minden nép, ugy ez is az őskor homályában keresi eredetét.

*) Illyrok alatt értetnek 1) a nemegyesült óhitű ráczok, 2) a veudek, 3) a római kath. és óhitű dalmaták, 4) a magyarországi kath. sokáczok és bunyeváczok, 5) a szerbek, 6) a bosnyákok.

Nem származtatják magukat istenektől mint a rómaiak. Nem teszik százezer évekre létezésök kezdetét mint a chinaiak, japániak, egyiptomiak, de igenis Nagy Sándor a hatalmas hódító korára teszik, s viszik vissza nemzeti nagyságukat s Nagy Sándort így beszéltetik: „Szlávok nemes s vitéz nemzete! mert hozzánk hívek, a fegyverben kitartók s kiségitőink valátok; azért örök jogon nektek ajándékozzuk, adjuk, Éjszaktól Dél vég határáig terjedő földrészt; azon föltéttel, hogy azt más nemzet el ne foglalhassa, ne bírja s lakhassa, az ott lakók pedig legyenek alattvalóitok és foglyaitok.“ — „Nobilis gens Slavorum! Quoniam nobis semper constantes in fide, animosi in armis et strenui adjuutores nostri fuistis, ideo vobis damus donamus plena libertate in perpetuum omnem Terrae plagam ab Aquilone, usque ad ultimos fines meridi: em versus, ea conditione, ut nulla alia gens, et natio ibidem residere, inhabitare, aut possidere quidquam audeat, quam vestra. Et si quis ibi habitantes reperientur, sint subditi ac captivi vestri.“ Memor. Regum et Banor. Reg. Dalm. Croat. lib. I. p. 24.

E népfaj a magyarságot elnyomással épen nem fenyegeté, sőt mint kisebb rész a magyar szokásait, nyelvét, lassanként eltulajdonítá; miért is 1526. évig e vidék állapota nemzetiségünkre kedvezően állott.

A mohácsi gyászos esemény bekövetkeztével, a török háboru alatt, részint a pogány ellenség fegyvere, részint a gyakori éhség, dögghalál: de különösen a magyar faj üldözöbe vétele által Érd, valamint a környék magyar ajku lakói mindinkább gyérülni kezdetek, s az elpusztult magyar lakók helyett a 17-dik század vége s a 18-ik század kezdetén: ismét illyr, német és tótajku népek telepítettek le; ugy hogy legbirtokosabb lakói e városnak most illyrek és németek; biztosan számíthatni azonban, hogy egy évtized leforgása után, különösen báró Sina Simon ő nagyméltósága közreműködése folytán, a magyar nyelv birtokába jutandnak. Mert e halhatatlan nevü Meczenás e czél elérése végett nemcsak leánynövelvét állíttatott

föl, hol 25 szegénysorsu leány részesitetik nevelésben, mely növelének kiadása évenként az 1500 forintnyi kiadást meghaladja, de azonfelül a magyar nyelvet nem bíró, de megtanulni iparkodó tanoncok között Érden 210 frtot, Eresiben 300 frtot, Tárnokon 105 frtot, Diósdon 68 forintot osztat ki évenként; részint tankönyvekre s írószerekre, részint a magyar nyelvben előhaladást tevők között. — Ime mily nagy áldozatkészség! E nagy férfinak hazánk, nemzetünk iránt tanusított áldozatait, jótéteményeit a későbbi nemzedék fogja a világ előtt föltárni.

Vallásra nézve Érd megörzé régi típusát, ugy a török pusztítás s rombolás alatt, mind az 1530-ik év táján ide is eljutott reformatio korszak alkalmával. Érden a lelkészi hivatalt az 1500 és 1600 években a Capistrán-rendi szerzetesek viselik, hol több egyénnek kellett hivataloskodni, mert már az 1500. években e plebánia a tekintélyesebb s terjedettebbek közé számitható volt; fiókegyházai voltak: Ercsi, Tárnok, Ráczkeresztur, Soóskut, Törökbálint és Batta. A Capistrán-szerzetesek 1740-ik évig működének; a mikor a veszprémi püspök által fötisztelendő Tomicich János lön lelkésszé kiküldve, ki is az akkori birtokos báró Péterfy által hivatalában megerősitetett. Hivatalos jegyzőkönyvet s anyakönyvet azonban 1718-ik évig fölmutatni nem lehet. Érden az anyakönyv bejegyzése szerint 1718-ik évben 600 lélek volt.

1800-ik évben számlált Érd 1750 lelket, tehát 82 év alatt szaporodott 1150 lélekkel. A 19-dik század első negyedében számlált Érd, azaz 1825-ik évben 2530 lelket, huszonöt év alatt szaporodott 780 lélekkel. — 1850-ik évben számlált 2928 lelket, ismét huszonöt év alatt szaporodott 390 lélekkel. — 1873-dik évben számlált 3200 lelket, huszonhárom év alatt szaporodott 272 lélekkel, tehát 155 év alatt 2600 lélekszámmal szaporodott.

Az érdi egyház szentélye góth izléssel, ugy a plebánialak, a 15-ik században és pedig Brankovicsal Bosniából ideköltözött római kath. hitvallást követő

hívekkel bejött Capistrán-rendű szerzetesek idejében építettett, ki által nem tudni. Az egyházat Illésházy család nagyobbítá. Később Illésházy János 1774-dik évben tornyot építettett, a plebánu lakot pedig emelettel látta el.

Batta (Százhalom) némelyek szerint eredetét veszi a hunok idejében itt történt csatáról, mert Bata=Pata=csata „scythice Pata, quod interficere,” innen Patalia, annyi mint francziául bataille, olaszul battaglia. Mások szerint *Batta* nevét vette volna e szerb szótól *batal*, mi annyit tesz: elhagyott, elpusztult; tudniillik az elhagyott, elpusztult, feledésbe ment *Százhalomról* mondák *sz batalilose*, s azért a *batal* szóból *l* betű elhagyásával lett *Bata*. — Batta azért iratik két t-vel, hogy Bata községtől megkülönböztessék.

Mínthogy azonban az ott elesett hun vitézek, mint azt föllebb említők 126 halom alá temették, e hely fölváltva hol Százhalom, hol Batának nevezteték. — Őseink bejöttével e hely valamint Érd, Köndnek adatott Árpád vezér által, későbbi időkben átszármazása bizonytalan, csak az 1723-ik években jutunk nyomára, a mikor is gróf Illésházy István báró Száraz családnak örök áron eladá, így tehát Batta község Száraz család tulajdona volt, e családba házasodott báró Rudnyánszky József, kire is e birtok átszállott; bírá Batának egy részét Mérey Lajos, kitől 1793-dik évben zálogba bírta Szent-Györgyi Horváth Zsigmond, a jelenleg élő gróf Hugonay Kálmán urnak nagyapja, Szent-Györgyi Horváth Zsigmond, gróf Hugonay név alatt 1807-ik évben fordul elő. 1841-ik évben Bossányi Józsefné, született báró Rudnyánszky Krisztinától e birtokot örök jogon megvette jelenleg is élő gróf Hugonay Kálmán. E község azonban részint anyai ágon, részint zálogjognál több birtokost mutat föl, így Szent-Györgyi Horváth János és József, Horváth Anna férjezett báró Pakassiné, Mundspach, Daróczy és Rosty családot; jelen birtokosok Baumgarten és Brachfeld urak.

E községet 1760-ik évig görög-keleti vallásnak lakták egész 1748-ik évig csekélyebb számmal, csakis ez évben szaporodának több családdal; mikor a soós-kuti görög vallásnak papja rablási bűn miatt pallós által kivégeztetve, a komáromi jezsuiták, mint Soóskut birtokosainak felszólítása következtében távozniok kellett, kik Battán telepedének meg, ez idő tájon kezdettek más vallásuak, különösen római katolikusok megtelepedni.

Batta 1793-ik évben számlált 489 lelket

1825-ik évben „ 773 „ szapor. 284.

1850-ik évben „ 846 „ „ 73.

1873-ik évben „ 1040 „ „ 194.

Tehát Batta községe 80 év alatt 551 lélekkel szaporodott.

Erd mezőváros az uradalom kivételével bir 3129 □ hold és 843 □ öl szántóföldet, 276 □ hold és 618 □ öl rét és kertet, 331 □ hold és 688 □ öl szőlőt, 317 □ hold és 1012 □ öl legelőt.

Közel a fővároshoz, azonfelül országutja, vaspálya, Dunaközlekedés által összeköttetésben levő Bécs, Eszék, Trieszttel; kereskedési, műveltségi tekintetben nagy előmenetelt tehetne.

De tekintve e község lakóit, ipar, szorgalom s szellemi művelődés tekintetben, mind ezen előnyök mellett vajmi csekély előhaladást tanusítanak. — Ha szemügyre vesszük a bennlakókat, meg kell vallanunk, hogy a német elem sokkal nagyobb ipar-szorgalmat, szellemi művelődésben nagyobb előhaladást tanusít, az illyr és magyar lakóknál; azt mutatja csinosabb, tisztább lakásuk, bennlevő butoraik, erősebb, jobban takarmányozott lovaik, ökreik s más állataik, földjeiknek, szőleiknek, jobb, czélszerűbb művelése, öltözőkük egyszerűsége, de tisztasága, végre nagyobb törekvésük az írás, olvasás, számolás s más tudományokban.

Az illyr és magyar (kivétel egyeseknek) ellenben földjeit, szőleiket kevesebb gondnal, szorgalommal műveli; épületeire, annak csinoságára kevesebb gondot fordít; sokan munkátlan csupán halászattal foglalkozva — élők

le napjaikat, marháit elcsigázza, öltözékére keveset ad, megelégszik vásott szűr vagy bundával. Télen át sok mindenét eléli, dobzódik, nyáron a munka beálltával szükséggel találkozva, száraz kenyéren rágódik, gyermekei nevelésével keveset vagy éppen semmit se gondol.

Sajnos ugyan e bevallás, de való igazság; hasonlitsuk össze Erd, Ercsi, Tököl és Batta illyr és magyar ajku lakóit, Diósd, Tétény, Budaörs, Promontor s az itt lakó német elemmel s látni fogjuk a különbséget.

Jövedelem forrása e községnek gabona- és bortelemelésben áll; ha a helyett, hogy földeiket a szomszéd lakóknak bérbe adják, saját maguk művelnék, földeik és szüleiktől a szükaéges tápot meg nem vonnák, a leggazdagabb községek közé számithatandó lenne.

Szarvasmarha s lótenyésztés, miről szakavatottan ift Lits Gusztáv, tisztartó ur a „Vértesalja“ lapban, mióta a tagosítás megtörtént úgy itt, mind más helyeken kevésbé virágozhatnak.

A birkatenyésztés, úgy Érden mind Battán csak a módosabb gazdák által gyakoroltatik; sajnos azonban hogy nemesbitésre kevés gondot fordítanak. A sertés tenyésztés, kissé nagyobb gondal üzetik, nemcsak a gazdák, de különösen az itt meglehetősen számmal lakó molnárok, ugy a pusztákon lakók által; miért is nem csak szükségleteik fedeztetnek, de el is árusítatnak.

Erd mezőváros 1811-ik évben Illésházy gróf, akkori birtokos közreműködése folytán, szabadalmat kapott országos vásárok tarthatására: ezek azonban az 1830 és 31-ik években beütött cholera járvány alkalmával, a midőn a közlekedés több helyeken tilalmas lön, feledésbe mentek s gyakorlaton kívül maradtak. E vásár tarthatási jogát a község, a magyar királyi kereskedelmi ministerium engedményezése folytán 1873-ik évben visszanyeré, mi által az ipar és kereskedelem nem kis lendületet nyert.

Erd s Batta lakói ruházatra a magyar szabást követik, az illyr nők, illetőleg leányok, leeresztett haját fonyatlanul, végén szalaggal összekötve (kurjuk); a magyar leányok hajfonatékot (czoff) szalaggal; a né

metek kontyot viselnek, az illyrek nyakukon keleti szokás szerint ezüst pénzeket, a férjezettek fejkül arany és ezüst tüköt; általában rövid szoknyát, ünnep napon selyem szövetből vörös vagy kék harisnyát, sárga vagy vörös lábbelit.

A kereszteléseket és menyegzőt vigan és fényesen ünneplik, nemzeti zenéjük a tambura és duda. A menyegzőn nagy pompával jelennek meg, négy öt napig mulatnak. A menyasszony esküvő naptól 8 napig keleti szokás szerint, a menő s jövő vendégeket a békecsókjával illeti. Mindazokhoz, kik menyegzőjén jelen voltak, keleti szokás szerint eljár, lábaikat megmossa s arcukat vagy homlokukat csókkal illeti.

Általában az illyrfaj lelki és világi előljárói, öregebbjei iránt legmélyebb tiszteletét kifejezendő, azok kezét megcsókolja s a megcsókolt kézzel homlokát érinti.

Vallását oly tiszteletben egy nemzet se tartja mint az illyr, vallása szent szokásait hiven szentül őrzi, annak szolgálai előtt tisztelettel hajol meg. Vallásos szokásaiból csak egyet említek, karácsonykor Üdvözítő Istenünk születése napjától uj évig, földreszórt szalmán fekszik örege és apraja (ugy a sokácok, mint a bunyevácok és a görög-keletieknél) az istállóban született s jászolyba helyezett kisdéd Jézus tiszteletére.

E vallásos érzéstől áthatva, bármikor lépünk egy illyr község szentegyházába, azt tömve találjuk; e nép szent érzelmeit kifejezendő, áhitatos buzgósággal lép be a templomba, letérdelve szent imára vagy ájtatos ének zengedezésére nyitja föl ajkait.

A vallásos érzületnek kifolyása, hogy holtait nagy fény és pompával szokták eltemettetni, sirkeresztjeiket szent képekkel, koszorúkkal ékesítve; a temetés után a megholt rokoni, barátai, hozzátartozói, szomszédjai összejövve, a boldogult lelke üdvéért imákat mondanak, minek végeztével csöndben halotti tort ülnek.

Érd mezővárosához tartozó puszták elnevezése:

Simon puszta nevét vette báró Sina Simon ő excellentiája keresztnevétől.

Fülöp-major. Herczeg Batthyány Fülöp keresztnevétől.

Bent vagy Benta puszta; illyr szó, annyit tesz mint gát, akadály; e helyen a Tárnok völgyén keresztülhaladó folyam szabályozása, annak rendes medrébe terelése végett vizgátot állítának föl hányt földből, itt egykor malom is állott, s azért Bentának magyarosan *vizgátnak* neveztetett.

Erlak-ovce Erlak vagy *Erla* illyr szó, annyit jelent mint hegyes, völgyes, görbe vidék, mely névnek e hely meg is felel, mert csakugyan hegyes, völgyes görbe hely, később e helyen, mint pusztán, birkák tenyésztettek, s így jött az *Erlak* szóhoz ná *Erlaku ovce* szó, mi birkákat jelent, s e nevét *Erlakuovce* vagy *Erlakovce* mai napig is birja: magyarul e név annyit jelent *görbe vidéki birkák*.

Berki, nevét vette az egykor e helyen álló berek, liget, erdőcskétől s lett *Bereki* vagy rövidítve *Berki*.

Anasztasia és Ilka puszták ő excellentiája családjának keresztneveitől.

Sajtóhibák.

2. lapon felülről 15. sorban Száshalom helyett Szászhalom olvasandó.
16. lapon utolsó sorban and etel kihagyandó.

Név- és tárgymutató.

	Lap.
Achaia	1
Adony	3
Accincum	3. 4
Adomány Tisza tárnoknak	26
Ajtó ragasz	4
Antonius Pius emlékköve	5
" " érme	4. 5
Ásatás (hunhalmok-é)	9
Anastasia major	43
Árpád adománya	24
Attila sirja	13. 14
" vára	14
" érme	15
" hegy	15
" nemzetsége	24
Batta elnevezése	39
" lakossága	40
" lakói viselete	40. 41
Baumgarten érdi birtokos	39
Bathey, Bothey sziget	26
Battyány Fülöp Érd ura	30. 34. 43
Béla, hun vezér eleste és temetője	10. 11. 13
Bendegucz	24
Benta puszta elnevezése	43
Berki puszta	43
Bonfin	14
Brachfeld érdi birtokos	39
Campona	3
Carinus érme	4
Csont füzöttl	4. 21
Csontváz (római)	4. 23
Cohors X. Maur.	4

II

	Lap.
Daróczy érdi birtokos	39
Detrik germán kormányzó 1. 7. 8. 9.	11
Diósd elnevezése	24. 25
Dácia	1
Emlékkö (Antonius Pius-é)	5. 22
Eriakovcze puszta	43
Érdy János 2. 3. 5. 9. 13. 15.	18
Érdy család	24
Erd	2
„ elnevezése	24
„ a török által elfoglaltatik	31
„ Hamzsabég nevet kap	31
„ alatt csaták	32. 33
„ plebániája	38
„ lakossága	38
„ nép viselete, szokásai	40. 41. 42
„ állattenyésztése	41
Fülöp major elnevezése	43
Góthok	1
Szent Gellért beszéde és halála	24. 25
Gyogy, Gyogy	24. 25
Hamzsabég, Erd parancsnoka	31
„ halála	32
Horváth család Batta ura	39
„ Hugonai nevet vesz fel	39
Hunhalmok 8. 9. 10. 12.	18
Hunok temetkezése	8. 9. 13
„ csatája 7. 8. 9. 11. 12.	12
Holttetemek	4
Hypocaustum téglák	4. 22
Illésházy család Erd ura	3. 4
„ az egyházat nagyítja	39
Ilka major	43
Kapisztrán szerzetesek Érden	38. 39
Károly főherczeg győzelme	32. 33
Kajászó-Szentpéter elnevezése	9
Keve vezér	9
„ sírja	12

	Lap.
Keveháza	9. 12
Kelenföldje	7
Köoszlop Keve sírján	9
Könd vezér jutalmastatása	25. 24. 35
Kutyavár	29
Legio II. ad — Italica — Inf. pan.	4
Leszkovits Pál	15
Lits Gusztáv	41
Lajos király (II) Érden	31
„ lova elhult	31
Macrinus	1. 7. 8. 9. 11
Macedonia	1
Matrica	3
Mátyás király Kutyaváron	29. 30
„ „ a tétényi birónál	30
Maximianus emlékköve	4. 5
Maenia sarköve	5
Nagy Sándor levele	37
Népszokások és viselet Battán és Érden	41. 42
Oláh Miklós	14
Pannonia	12
Potentiana város fekvése	2. 7. 15. 16. 17. 18. 19
Pados János	16. 17
Péntek, budai káptalani tag	25
Péterfy, Erd birtokosa	34
Pakossi báró	39
Ráczkeresztúri lelet	35
Ráczkeve görög egyháza	35
Régi edények	30
Rómer Flórián	4. 15
Romai épülettéglák, érmek, üveg edények	4
„ sír	4. 23
„ emlékkő	5
„ feliratos épülettéglák	20
„ ut Érdnél	25
Robert Károly adománya	25
Rosty Zsigmond	3. 18. 19
„ család érdi birtokos	39

	Lap.
Rudnyánszky család érdi birtokos	39
Sárkány Ambrus családja és czimere	30. 31
„ család kihal	33. 34
Sánczok	4. 14
Schwandtner Gy.	3
Sicambria	7
Sirkő	4
Scytha temetkezés	8. 14
Sina György báró, Érd ura	34
Sina Simon Érd jelenlegi birtokosa	34
„ jótékonyága	37. 38
„ Simon majornak nevet ad	43
Sóoskuti ráczok letelepedése Battán	40
„ pápa kivégeztetése	40
Szapáry elfogatása	31
„ sorsa	32
Százhalom	1. 3
„ fekvése és elnevezése	2
„ alatt csata	7. 8
Százhalmi hun temető	9
Szarvas csont	4
Száraz család	39
Szentgalleni kolostorba a magyarok betörnek	12
Szentpölteni csata	10
Thraczia	1
Tanu valamások Potentia multját illetőleg	18. 19
Tárnokvölgy	7. 13
Tétény	2. 17
Thuróczy	14. 16. 17
Tisza tárnok Érdet adományul kapja	28
Tironi Theodor vértanu	35
Tököl községben ráczok telepednek	35
„ községi régi lelet	35
Török torony, Erden	33
Valentinianus	3
Varrótü (római)	4
Vosyan puszta	26
Zsigmond király adománya az illyreknek	36

szeről, a *Államtitár* számára bemutatta Báthori Zsigmondnak székely szülőföldjéről tárgyszó. 1585-beli oklevelét. Az azt kísérő levélben a szives beküldő többi közt ezt írja: „Néhai Kálányi Székely Mihály, ki Pesten 1818-ban nevezetlenül közzé hozta a Nemes Székely Nemzetnek Constitutionóját, sokat hajhászta a kegylevelét, de nyomdába nem akadtatott! Az után következő sajtóadások nyomozása is sikertelen maradt, s mármár általánosan meggyőződés jön a felett, hogy e nevezetes történelmi adat, melynek egykori lététől hangyulási törvényezsikkünk tanusít, végkép elpusztult. Egy szoracses véletlen azon/án sugmazt a soká kúszott oklevélnek e, papirusáról s írtmudorjáról ítéltve, szinte egykorú másolatára vagy még inkább fordítására vesztvém: ismertetésül, szükséges történelmi körállirással beküldöttem a nagy becsü történelmi értékszűcsöket közölt Nemzeti Újságba, hol idei 538—9. számban, nyomdai hibákkal, legköszalebből meg is jelent. Mégát, ez évkönyveinkben hűszagot pótlandó levelet, leginkább helyén lenni véltem ott, hogy ezennel beküldöm.” A becses ajándék szives köszönettel fogadtatott.

— Ugyanaz jelenté, hogy megbízatása következtén károlyfejérvári dr. Öndö Agoston urat l. Rákóczi György: triptograpb levelei: másolatban közténe íróni megstálván, tőle azon örvendétes hírt vette, hogy e levelek általa nem sokára sajtó útján kijöendvén, a másolathani köztés feleletessé vált.

— Ugyanaz szinte dr. Öndö Agostontól a pénzügytemény számáru 32 db. rész és 7 db. ezüst rézipénzt mutatott elő, melynek a pénzügyteményho iktatás végett az órnék átadtak.

— Ugyanaz a *Lágytár* számáru beadá: *Lady Demeter* kezshelyi tannártól: * A költészetnek rövid elméleti és gyakorlati rendszere és történelmi vázlat, Szombathely, 1847., és *Mátray Gábor* lev. tagtól: * Emlékbeszéd Horvát István felett a nem. museumban 1847. jun. 13. Pest, 1847. 4r.

— Ugyanaz jelenté végre, hogy sept. 3. a. számból beállván, az akademiái ülésök csak november 8. fognak lemet folytatottak.

Szerkeszti Toldy Ferencz. Nyomatott Beimelnél.

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. ÉV

1847. SEPTEMBER.

IX. Sz.

LUCZENDACHER JÁNOS st.

Julius 20-dikán megszokott előadását *) folytatván, a pogány magyar népek körül eddig tett felfedezéseit, rajzok előmutatása mellett, akkéig ismertette.

A Duna és Tisza közötti téreken mintegy 377. évben Kr. ut. letelepült húnok, azaz kúnok, a magyarok' vэрrokonai, csatlakozva riaszták fel az egész Pannoniát. Potentiana város' vidéke volt a kúnok és rómaiak közötti véres ütközetnek mezejje. Itt lakott Macrinus, vagy mint mások nevezik: Matrinius, akkoron római igazgató Pannoniában, ki látván miként tódul tartománya felé az ellenség' özöne, megfélemleni, és római segédhadakért folyamodott. A megdörmére jött beronai százsz Detre Széshalom körül ütötte fel táborát, és míg a kúnok' hadakozásmódját nem ismerve, azt vette Macrinus igazgatóval tanácskozásba: túl a Dunán támadják-e meg az ellenséget, vagy hol és miként; azalatt éjre kelt az idő. „Most nyugalmassan tölthetjük az éjszakát, mondának a Potentiana körül táborozók, ellenségünket a Duna választja el tőlünk, azon át nem evezhetnek; mert hajóik nincsenek.”

A kún hadvezérek, kik vigyázó szemmel tarták ellenségeik' mozgulatait, a tanyákon őrcsapatokat hagyva, csatlakozva állított fegyvereseikkel az éj' csendében indultak fel felé a' Duna' innenső

*) L. felebb a' 216—221. l.

partján; és megtöltött tömlők' segodelmével Kelenföldnél¹⁾ kelvén át a' Dunán, legott Potentiana felé váltottanak útát.

E' város' falai körött tábori sátorok valának felütve azok' elfogadására, kik a' városba nem fértek; a' kún harcosok sötét éjben riaszták fel az e' sátorok alatt mély álomba merült ellenséget. E' véletlen éjjeli megrohanás nagy zavarba ejtő a' város' falain kívül táborozó longobard, német és más csapatokat. Vég nélküli öldöklés keletkezett. Mások a' rohanó harcz között végveszélyt kiáltva, ide 's tova kezdenek széledezni, mások megzavarodva futásnak eredtenek, és az öldöklő tolongás' zavarában majd mind elhulltanak. Hajnalban a' kúnok, hogy az egész éjszakai fáradalmak után megpihenjenek, a' Dunáig nyúló Tárnok-völgybe telepedének le.

A' meghökkent Detre és Macrinus elhagyák a' város' falait, emez a' városban rejtőzött seregét, Detre pedig a' Szászhalom alatt táborozó hadait indítá meg a' kúnok ellen, és megújúl a' napestig tartó vérengző viadal. Estalkony felé a' kifáradt kúnok harczot veszelve megfutamodának, átusztak a' Dunán és tanyáikra sietének vissza.

Detrét és Macrinust most azon kétes jövő gyötré: miként boszulják majd meg a' kúnok új erővel a' tárnokvölgyi csatavesztést; azért más nap oda hagyva Potentianát, az el nem hullott kevés számú sereggel Tula város²⁾ felé siettenek fel, hogy ott új hadcrót gyűjtsenek.

Alig vették észre a' kúnok, hogy az ellenség elhagyá táborhelyét, legott a' tárnokvölgyi csatamezőre tértek ismét vissza; ott összeszedvén az elesett Keve kapitány' és mind azon bajtársaik' holttelemeit, kik e' csatateren hagyták el a' világot, azokat a' közút mellett, scytha szokás szerint álló tisztelettel temették el, hol örök emlékül kőszobrot vagy oszlopot is emeltek, és azon helynek vidékeit Keveházának nevezték el.

E' egyszerű temetés után ellenségeik' nyomába sietének, kikkel Tula városhoz közel, Zeiselmauer³⁾ síkjain ereszkedőnek harczba, mellyben Macrinus kardcsapás alatt esett el; a' rendülhetlen bátorságu Detre pedig ámbár kún nyíl repült homlokába 's csúcsa bentörött, mégis bajnokul harczolt, még sokáig azután életben maradt, és halhatatlan Detre nevét közmondatává tette.

¹⁾ Ez a' sz. Gellért-hegy alatti térség.

²⁾ Tula, Tullina, Tulna, Austriában, Bécsen túl.

³⁾ Zeiselmauer, Ceiui murus. Piligrin passai püspök' (†. 991.) korút érdeklő oklevélben mondatik: „Postmodum autem a septem collibus ab occidento civitatis Zeizenmure sursum ad australem plagam Chvnihohestorf et sic usque in cacumen montis Comageni.“ A' Hunesberg és Chunisberg' latin neve mons Comagenus, más néven mons Comanus, Künbérz. (Jahrbücher der Literatur. Wien, 1827. 8. XI. Band. Anzeige-Blatt. §. 15. Kulturé István. Hasznos mulatságok. Pesten, 1828. 8. II. félszt. (5.) 34. l.)

A' kúnok e' heves és öldöklő csatában megtörték az ellenhadak' erejét, és ezek vagy a' harczmezőn hullottak el, vagy szaladásban keresve menedéket, futásnak indulának, csakhogy így is jobbára nyomon érte őket a' halál, és a' kúnok tökéletes diadalt nyertének.

Az e' harczmezőn maradt vezéreik' tetemeit szinte a' Tárnokvölgy fölötti temetőben, a' már előbb emelt kőoszlop körül takarították el. Ez volt a' kún temetőváros (Necropolis) vagy temetőhely, és mint főlebb mondatott: egész környékével Keveházának hivaték; utóbb a' kúnokhoz állott halhatatlan szász Detrét, valamint a' 454. évben élni megszűnt Attilát is szinte itt temették el.

Igy adják elő krónikáink csaknem egyezőleg és régi magyar történetekre hivatkozva a' pannonai kún háborút, mely azért nevezetes: mert a' 891. évben ide költözött magyarok mind azt foglalták el egymás után, mit előbb véreik, a' kúnok birtanak. Ámde az a' kérdés: érdemlenek-e krónikáink hitelt? E' kérdésre nézve Pray György így nyilatkozik: „Ezen pannonai kún háborúnak, úgy mond, a' külföldi írók előtt épen nincs történeti hitelessége, mellynek valóságáról hazai íróink közül Bel világosan, Timon pedig homályosan kételkedik, és méltán; mert az azon korú görög és római írók, kik apróbb eseményeket is följegyzettek, e' pannonai kún csatákról még alkalmilag sem tesznek említést. Ugy látszik azonban, hogy e' kún háborút még senki mondhatni egészen költeménynek.“ Eddig Pray György *).

Nem czélom a' történeti adatokat elsorolni, 's egybehasonlítva bírálgatni, mellyek az elmondott csatákról szólnak, úgy is tudva van mind az, mit e' tárgyban Katona, Severini, Schoenwisner és mások irtanak; egyedül e' háborúk' korunkig jutott látható emlékeit akarom felkeresni, az e' háborúkban elesett kúnokat szeretném sírjaikból feltámasztani, 's tapasztalati kutatások' nyomán vizsgálat alá venni: millyen hitelt érdemlencnek e' harczokra nézve krónikáink.

Kubinyi Ágoston kir. tanácsos és muscumi igazgató, minden tudományos vállalatnak lelkes előmozdítója, az érdi határba eső halmok' felmérésére 's úsatására magától a' földesuraságtól Balthyány Fülöp herczegtől szerzett engedelmet; a' batai határba eső halmokra nézve pedig Hajnik Pál urodalmi főügyvéd volt szíves az illető birtokosoktól hasonló engedelmet kieszközleni. A' megkívántató költséget Kubinyi Ágoston kir. tanácsos, Kubinyi Ferencz, dr. Szabó János, és más régiségkedvelők vállalták magokra, abban egyezvén meg, hogy a' találandó bárniféle régiségek mind a' nemzeti museuméi legyenek. Allg tudta meg gr.

*) Georgii Pray, Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1761. fol. p. 74.

Károlyi István úr, hogy a' hajdani sírok' kutatása körül már nálunk is tétetnek némely intézkedések, valamint más közhasznú czélokra kész mindenkor áldozni, úgy e' vállalathoz is legott példás adakozással járult. Tasner Antal társunk két földfurót volt szíves minta után csináltatni, millyeneket kutatásokra Kruse is használt, és sírgödrökre egyedül ezek' segedelmével akadhatott.

„Nézzük meg Érd' vidékét, mondék dr. Szabó János barátomnak, a' nemzeti archaeologia' kedvelőjének; hijuk el Varsány Jánost is, ez szinte barátja a' régiségnek, mérnök és mint ügyes rajzoló helyrajzot készít“ és (1847.) máj. 3. elindultunk. Elhagyván a' fehérvári utat, az ismeretes négy szögletre faragott kövekből épített török torony tűnt fel előttünk (IV. T. A.); de Érd, későbbi néven Hanzsabég, nem e' torony miatt, hanem azért nevezetes, mert Attila Érd nemzetségből származott Kézai Simon' krónikája szerint. Az urasági kastély előtti kis kertben kőből durván faragott nyugvó oroszánt (IV. T. B.) a' mohácsi csatában elesett Sárkány Ambrus, Érdnek akkoron földesura, már kétségkívül ismerte, kinek belül arannyal futtatott SARKANE feliratú ezüst csészéje a' m. n. museum' kincstárában őriztetik.

A' mint az érdi mély útból kiértünk, előttünk állottak a' Tárnokvölgy' rétjei, mellyeken római út vonúl keresztül. Ez azon közút (strata communis), melly mellett a' kúnok bajtársaik' holtteteit temették el scytha szokás szerint, kikről már Herodot (L. IV. cap. 71.) írja: „Humum certatim aggerunt, magnumque studium adhibent, ut tumulum erigant quam maximum.“ Felmentünk az úthoz legközelebb eső egészen ép halomra, 's hosszú lánca terült el előttünk a' csodálatra ragadó kún halmoknak, mellyek most széltében török táborhelyeknek, vagy török őrhalmoknak tartatnak, annyira elborítá őket a' feledés' homálya. A' kúnok e' nagy temető téren köoszlopot is emeltek örök emlékül; ez elenyészett, vagy a' föld borítá el, és azt Sz. Péteren hiába keresték; mert a' kúnok magát e' temetőhelyet és környékét nevozték el Keázó, helyesebben Keveháza néven*), és a' Martonvásáron túl fekvő Sz. Péter egyedül azért hivaték Kajászó, Keázó vagy Keveháza-vidéki Sz. Péternek, hogy az olly sok más Sz. Péter nevű helytől megkülönböztessék.

Az érdi és batai szőlők közt magasbúló halmok közül az urodalmi vadász bukkant elő, 's míg ez, a' halom fölötti határfától kérdéseinkre feelve, a' vidékek' fekvéseit és neveit magyaráztá: azalatt a' hegyemester csatlakozott hozzánk kalauzúl, kivel a' határvonalon indultunk fel Potentiana felé. Más meg más halmok tűntek fel előttünk jobbról a' batai, balról az érdi szőlők-

*) Kézai Simon mondja: „partesque illius territorii.“ A' dubniczai krónikában pedig ez olvastatik: „Locumque illum et partes illas Kevehaza uocauerunt.“

ben; e' halmokon túl magas hegyfalak közé zárt völgybe; innen az olly sokat szenvedett Potentiana' helyére értünk. E' város nagy tért foglalt el, melly most szőlőkkel van elborítva, egyik oldalát a' Duna' meredek partja környezi, másfelől magas föld-sánczokkal van bekerítve, mellyekről megismerhető, hogy az egész tér köfállal volt egykor bekerítve. Római cserépedény töredékekre akadunk mindenütt; a' határvonalon több római kő van felállítva, ezek közt egy van még, mellyen T. M. P. (Titulum memoriae posuit) hetük olvashatók. Potentia vagy Potentiana pannoniai város felől a' régi földírók nem emlékeznek ugyan; de az írók többnek mulaszták el följegyzését, minek maradványai mégis szinte korunkig jutottak. Schoenwisner két pannoniai kőtöredéket említ Potentia és Neapotentia felirattal¹⁾, ámbár ez utolsó gyanus²⁾; furó' segedelmével, úgy hiszem, többre is lehetne akadni. Rosty Zsigmond Pannonia' térképén Potentianát szinte ide helyezi; mert nemzetsége' irományai Potentia-sánczokat emlegetnek³⁾.

Innen gyalog ösvényen mentünk a' Duna' meredek partja fölött Bata helységbe alá, mellynek régi neve Szászhalom, de nem Százhalom (Centum colles), mint írónk' nagyobb része hirdeti. Bejártuk az egész falut római köveket keresve; törött sírkőre többre, de Milován Pál' udvarában nevezetes feliratúra akadunk, melly a' konyhaajtó előtt volt iratlan felére helyezve 's lépcsőül szolgált; ezt legott megvettük és a' m. n. museumba vitettük.

E' kőnek (IV. T. D.) olvasható felirata ez:

„Imperator Caesar — — — — (An)
 toninus Augustus Pius Sarmaticus — —
 Britannicus Pontifex Maximus Tribuniciae Potestatis — —
 Consul tertium Pater Patriae ripam omnem — — —
 — — — — *extractis item pras (si)*
dis per loca opportuna ad
clandestinos Latrunculo
rum transitus oppositis
munivit per — — — — —

Itt másfél sor ki van törölve.

A' Duna és Tisza között fel a' Kárpát-hegyekig, Ptolemaeus szerint a' metanasta jazygesek, azaz jövevény vagy partus jászok lakának, ezek átkelve a' Dunán gyakran nagy pusztításokat űztek Pannoniában; M. Aurelius Antoninus (161—180. Kr. ut.) fegy-

¹⁾ Itineris et Commentarii Geographici Pars II. Budae, 1781. 8. pag. 236.

²⁾ Katancsich, Istri adcolarum Geographia. Budae, 1826. 4. P. I. pag. 448. IV.

³⁾ Társalkodó. Pesten, 1847. 4. jul. 29. 60. sz.

veres kézzel állván rajtok boszút, becsapásaik ellen a' Duna' partján őrhelyeket építtetett, mellyeknek romjai sok helyütt még most is láthatók. E' követ azonban az azon olvasható Britannicus cím miatt, de főkép azért, mivel felirata' végéből másfél sor ki van törölve, más Antoninusnak nem tulajdoníthatni, mint Caracalla melléknevű Antoninusnak. Septimiús Severus Julia Domna nejevel nemzett fiait, Caracalla Antoninust és Getát uralkodó társainak fogadá, 's a' mint életét 211. évben Kr. ut. eloltá a' halál, és a' római birodalom e' két testvérre szállott, ezek' egymás elleni gyűlölsége folyton nevedett, utóbb Antoninus öcscsét Getát 212. Kr. u. meggyilkolá tulajdon anyjának ölében, hová bátyjának vad haragja elől futott; és még ez sem olthatá el Antoninus' boszúját, hanem hogy Getának emlékezte is eltöröltessék, annak nevét minden emlékről levakartatta; ezt bizonyítja Sept. Severus' diadalive, melly Romában most is látható, 's mellynek feliratából ezek: „ET. P. SEPTIMO. GETAE. NOBILISSIMO CAESARI.“ kitöröltettek. Katancsich is hoz fel olly feliratú követ, mellyen Geta' neve ki van törölve ¹⁾, szintúgy, mint a' miénken, mellynek korát 211—212. Kr. utáni évek közé kell tennünk; mert Sept. Severus, kit o' könek felirata nem említi, 211. Kr. ut. szünt megélni; Geta pedig, kinek neve kitörölteték, 212. évben Kr. ut. öleték meg, és Caracalla Antoninusnak e' kö' feliratán olvasható III. consulatusa, Kr. utáni 212. éven túl nem terjed; mert emlékein ezen évben már „COS. III. DES. III. fordul elő. Egyébiránt e' kö nem csak e' törítés miatt, hanem azért is felette érdekes, mivel a' kún, chazar, besenyő és jász rokon népekből álló palóczok hívtak Iatrunculi néven. Krónikáinkban az orosz nyelvű, 's rablót (Freybeuter) jelentő palócz szó helyett, mindig Iatrunculus, vagy *horom*, későbbi változás szerint *haram* fordul elő; tudjuk, hogy a' magyar királyok alatt Haram vármegye is volt ²⁾. E' haramok szokásaik szerint, hadüzenés nélkül rohantak az ellenségre 's azt, hacsak lehetett, vélellenül is kifosztották.

E' kö' felirata a' Iatrunculus népre nézve, nem olly kétes értelmű mint az, mellyet Katancsich hozott elő ³⁾.

Bata helység' végén ismét kocsira ültünk, és a' tárnokvölgyi római hidon keresztül azon őrhelynek romjait vizsgáltuk meg, hol e' nevezetes kö ásattott ki; ez őrhelynek Schoenwisner Matrica nevet tulajdonít ⁴⁾, és azt a' batai ráczok jelenleg Kliszák név alatt ismerik. Ezen, a' Dunához közel fekvő, őrhelynek területét a' halmok mellett elvonuló római út metszi keresztül, és mivel Detre'

¹⁾ Istri adcolarum Geographia vetus. Budae, 1827. 4. II. 216. XXVII.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1834. XI. 120.

³⁾ Katancsich, Istri adcolarum Geographia vetus. Budae, 1827. 4. II. 234. Tud. Gyűjt. 1834. V. 98.

⁴⁾ In Romanorum iter comment. Geograph. Pars prior. Budae, 1780. 8. p. 82.

segédhadai Szászhalom alá gyülekeztek, azok itt táborozhattak. Egyébiránt ez őrhely' árka a' francziák ellen, mint hihető, 1805. megújítottak.

Varsány János (1847.) máj. 25. végezte el a' helyrajzot (V. T.), mellyen mind oldalvást, mind felülről 122 halom látható különféle nagyságban; a' nagyobbak 2—3 ölnyi, a' legnagyobbak pedig 5 ölnyi magasságuk. Földszinti átmérőjük magasságuk szerint változó, 's az, általában 10 ölre, de a' legnagyobbaké szinte 30 ölre terjed. Hajdan sokkal több halom lehetett az ott elvonuló római útig és hihetőleg azon túl is elszórva; de szántás által már sok elenyészett.

Az érdi tisztartónál valamint előbb a' helyrajz' készítését, úgy utóbb is a' halmok' ásását, mint kellett, bejelentettük, hálás tisztelettel hivatkozva Batthyány herczeg' engedelmére. E' bejelentés után odahagyva a' kastélyt, mellyből a' mostani tisztartó régen elűzte a' vendégszeretetet, egy Duna melletti csárdában ültünk tanyát, hol valahányszor késő este, megtámasztva belülről szobánk' beteg ajtaját, nyugonni készültünk, a' szűnyogok' ezerei, lelopva szemeinkről az álom' nyugalmit, egész hajnalig nyomorgattak bennünket. Reggel nem sokat időztünk, hanem naponként jókor siettünk egy tágas kilátású keskeny völgybe vezető ösvényen fel a' szőlőhegyen keresztül a' halmok közé rendelt munkásainkhoz, hol nem csak ezek, hanem úri látogatóink is, kivált a' leselkedő pénzsomjas árulkodók, kincésásoknak tartván bennünket, azt beszélték el: hol kellene kincset keresnünk, ha már ásásokra akarunk költeni, 's ez úton meggazdagodni.

Május 26. lékellettük meg az első 30. számmal jelelt (VI. T.) 1 ölnyi 's 2 lábnyi magasságú halmot, mellynek tetején a' hányt föld' rétegei közt, három egymás alá helyezett kő tűnt elő, ezeket jelköveknek neveztük el, alattok földszint 4 $\frac{1}{2}$ lábnyi hosszú, és 3 lábnyi széles lapos kő volt keletről nyugatra élére állítva, mellynek mindkét oldala mellett égésfekvetek valának, ezekben megégetett tetemek, széndarabok (VII. T. A.), hamu, réztöredékek és egyágu vasnyilcsúcs (VII. T. 3. 14.); cserepek pedig az egész halomban elszórva, fordultak elő.

Alig fogtunk a' 40. számú (VI. T.) szinte 1 ölnyi 's 2 lábnyi magasságú halom' ásásához, legott megjelent az egymás alá helyezett három jelkő, ezek alatt nem földszint, hanem emeltemben kitapasztott sárga agyagréteg, fölötte pedig égésfekvetek tűntek elő, mellyekben megégetett tetemek, szén, hamu, vasnyilcsúcs, karika (VII. T. 4. 7.) és más töredékek rézből és vasból; de cserepek mindenütt elszórva jöttek elő.

A' 29-dik szintolly magasságú halomban (VI. T.) a' három jelkő alatti irányban megmeszelt kettős sárga agyagrétegre akadunk, az e' fölötti égésfekvetek' közepe nagy lapos kővel volt leborítva; itt megégetett tetemek, kevés szén, igen sok hamu és

cseréptöredékek elszórva mindenütt fordultak elő (VII. T. C.), oldalvást elporhadt famaradványokat is találtunk (VII. T. B.); egyébiránt nagyon el volt égetve minden.

A' 73-dik két ölnyi magasságú halom (VI. T.) Gajárszki János batai gazda' szőlejében fekszik, kivél úgy egyeztünk meg, hogy maga fogadjon munkásokat, és azokra maga ügyeljen is fel. E' halom' tetejéről már azelőtt sok föld hordatott el, és ezzel az első jelkő is eltűnt, a' megmaradt két jelkő körül két kisebb és alább egy nagy kővel kirakott égésfekvetre akadtunk. Földszint a' halom' közpén nagy gödör volt nem ásva, hanem hordott földből körülöltve 's kővel kirakva, ezek és a' földhányadék között égésfekvetek, a' hányt föld között pedig famaradványok jöttek elő. A' nagy számú kővek között mindenütt megegetett tetemek, tömérdek hamu, szén és cserép fordult elő, hamuval szekerel lehetett volna teli lapátolni, válogatott széndarabokkal az ottani kovács több kosarat rakott meg, és sok széndarab elolvadt rézzel volt beborítva; miből az következik, hogy e' halomban legalább is ötven, hatvan halott volt elégetve, a' mi kétségkívül rendkívüli esetre mutat. A' hamu és szén között réz (VII. T. 2. 5. 10. 11. 13. 15. 20. 23.), vas (VII. T. 1. 12. 22.), egy darab üveg 9., és csontszerek' töredékei (VII. T. 6. 8.) fordultak elő. A' tömérdek elszórt cserépdarabokból egyedül két csészét és két edényt (VIII. T. 16. 21. 17. 24.) birtunk összeállítani, annyira el volt rombolva minden.

A' 18. számú egészen ép edény, és 19. szám alatti bögre nem e' halmokban találtattak, ezeket Csepriki János (1847. máj. 22.) az érdi határban fekvő szőlejében ásta ki a' földből.

E' négy halomnak felásatása után (1847. máj. 29.) azon város' romjait vizsgáltuk meg, mely most Berkai- vagy Pusztafalu nevet visel, és melléről Schoenwisner is tesz említést*); de mivel haza kelle sietnünk, mind a' kún halmok' további ásatását, mind pedig e' nevezetes romok' bővebb vizsgálatát, más kedvezőbb időre halasztottuk.

Az academia teljes méltatással fogadván derék tagja' fáradozásait, 's az eddigi kutatásoknak is már illy fényes sikere által meglepetvén; a' megkezdett ásatások' folytatására szükséges költségek' beszerzése végett azonnal aláírás nyitattott, mely az academia' jelen nem levő tagjai között, utóbb ennek kebelén kívül is körözött, sőt a' hazafi közönség e' tudományos, sőt nemzeti célra teendő adakozás végett hírlapilag is felszólítottatni határozottott. A' begyűlendő pénz' kezelését, számadás mellett, Lukács Mórícz l. tag vállalta magára.

— Olvasatott Györy Sándor rt. véleménye egy az academiának bemutatott léghajó-építési terorról, mely szerint ez, Fest Vilmos rtnek e' tárgybeli korábbi véleményével összhangzólag, figyelemre méltatlannak találtatván, a' benyújtó erről, ha kívánná, a' vélemények' közlése mellett, értesíttetni rendeltetett.

— A' titoknak erdélyi fő kormányi h. ügyvéd Kriesbny Miklós úr ré-

*] Itineris et commentarii Geograph. P. II. 237.